

Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego
w Warszawie

SOCJOLOGIA KULTURY FIZYCZNEJ

pod redakcją naukową

Zbigniewa Dziubińskiego, Zbigniewa Krawczyka i Michała Lenartowicza

Warszawa 2019

KOMITET REDAKCYJNY

Przewodniczący Jakub Adamczyk

Członkowie: Anna Cabak
Jolanta Derbich
Joanna Piotrowska
Michał Staniszewski

Redaktor odpowiedzialny tomu dr hab. prof. AWF Jakub Adamczyk

Recenzent prof. dr hab. Andrzej Pawłucki

PODRĘCZNIK AKADEMICKI
Wydanie II uzupełnione

PUBLIKACJA ELEKTRONICZNA

ISBN 978-83-61830-90-0

@ Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie

Wszystkie prawa zastrzeżone.

Przedruk i reprodukcja w jakiegokolwiek postaci całości lub części książki
bez pisemnej zgody wydawcy są zabronione.

Redakcja i korekta techniczna - Joanna Kłyszejko

Projekt okładki - Waldemar Dorcz

Foto na okładce - Michał Lenartowicz (zdjęcie rzeźby z kompleksu sportowego "Foro Italico"
w Rzymie, 2015)

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.....	7
CZĘŚĆ PIERWSZA. PROLEGOMENA	
Rozdział 1. Powstanie i rozwój socjologii kultury fizycznej	14
Zbigniew Krawczyk	
1. Socjologia jako dyscyplina naukowa.....	14
2. Socjologia w Polsce.....	16
3. Powstanie i rozwój socjologii kultury fizycznej.....	19
4. Socjologia kultury fizycznej w Polsce.....	21
5. Socjologia kultury fizycznej a dyscypliny pokrewne.....	25
Rozdział 2. Teoretyczne orientacje w socjologii kultury fizycznej	28
Zbigniew Krawczyk	
1. Socjologiczne rozumienie kultury fizycznej.....	28
2. Trzy modele socjologii kultury fizycznej.....	30
3. Teoretyczno-metodologiczne orientacje w socjologii kultury fizycznej.....	31
4. Poznawcze i praktyczne funkcje socjologii kultury fizycznej.....	33
Rozdział 3. Kultura globalna a kultura fizyczna	39
Zbigniew Krawczyk	
1. Pojęcie kultury w socjologii i antropologii społecznej.....	39
2. Bytowa, społeczna i symboliczna sfera kultury fizycznej.....	41
3. Socjologiczne i antropologiczne ujęcie kultury fizycznej.....	42
4. Wychowanie fizyczne jako proces uczenia się kultury fizycznej.....	43
5. Sport i kultura.....	46
Rozdział 4. Kultura masowa i kultura fizyczna	52
Piotr Rymarczyk	
1. Kultura masowa jako produkt nowoczesności.....	52
2. Sport w mediach wczoraj i dziś.....	54
3. Kultura masowa jako czynnik przemian w sporcie.....	55
4. Medialny sport a zbiorowe tożsamości.....	56
5. Gwiazdy sportu jako idole kultury konsumpcyjnej.....	58
Rozdział 5. Wpływ globalizacji na kulturę fizyczną	61
Piotr Rymarczyk	
1. Pojęcie globalizacji.....	61
2. Historyczne korzenie globalizacji w sporcie.....	63
3. Globalizacja ekonomiczna.....	64
4. Globalizacja kulturowa.....	65
5. Kultury lokalne w obliczu globalizacji	67
Rozdział 6. Kultura fizyczna w społeczeństwie ponowoczesnym	70
Piotr Rymarczyk	
1. Ponowoczesność i postmodernizm.....	70
2. Ciało w ponowoczesnej kulturze masowej.....	72
3. Ciało w nowej kulturze popularnej.....	74
4. Ponowoczesny sport dla wszystkich.....	76
5. Ponowoczesny sport widowiskowy.....	77
6. Postmodernistyczna refleksja nad kulturą fizyczną.....	79
Rozdział 7. Olimpizm a nowoczesność	83
Zbigniew Dziubiński	
1. Pojęcie nowoczesności w socjologii.....	83
2. Rozumienie olimpizmu.....	85

3. Pieniądze i degradacja człowieka w sporcie.....	87
4. Wspólnota olimpijska i skrajna racjonalność sportu.....	88
5. Dewiacja i imperializm w sporcie.....	90
6. Ponowoczesna wizja sportu.....	91
CZĘŚĆ DRUGA. CZŁOWIEK W SPOŁECZEŃSTWIE I KULTURZE FIZYCZNEJ	
Rozdział 8. Ciało jako fakt społeczno-kulturowy	97
Zbigniew Krawczyk	
1. Człowiek jako istota cielesna.....	97
2. <i>Homo phycicus</i> w warunkach cywilizacji technicznej.....	99
3. Instrumentalne i autoteliczne wartości ciała.....	101
4. Kierunki analizy – próba typologii.....	104
5. Wzory kultury fizycznej.....	108
6. Kultura fizyczna a styl życia.....	111
Rozdział 9. Zdrowie jako zjawisko społeczne	115
Witold Rekowski	
1. Zdrowie i choroba – socjologiczne i medyczne rozumienie zdrowia.....	115
2. Od biomedycznego modelu zdrowia do nowego paradygmatu zdrowia.....	118
3. Stan zdrowia i jego wskaźniki.....	120
4. Zachowania w zdrowiu i chorobie.....	122
5. Społeczna etiologia chorób.....	126
6. Społeczne konsekwencje chorób.....	127
7. Socjologia medycyny, socjologia zdrowia i choroby, socjologia kultury fizycznej	128
Rozdział 10. Sport osób niepełnosprawnych	131
Witold Rekowski	
1. Zmiany sposobów postrzegania osób niepełnosprawnych.....	132
2. Narodziny i rozwój sportu osób niepełnosprawnych.....	134
3. Sport osób niepełnosprawnych w Polsce.....	137
4. Klasyfikacja w sporcie osób niepełnosprawnych.....	139
5. Aktywna rehabilitacja i adaptowana aktywność fizyczna.....	140
6. Ujęcia teoretyczne sportu niepełnosprawnych.....	142
Rozdział 11. Socjalizacja do kultury fizycznej	145
Zbigniew Dziubiński	
1. Rozumienie procesu socjalizacji.....	146
2. Trwanie i zmienność kultury fizycznej.....	147
3. Sposoby wyjaśniania przyczyn uczestnictwa w kulturze fizycznej.....	148
4. Sposoby nabywania kultury fizycznej.....	150
5. Rola osobowości w procesie nabywania kultury fizycznej.....	151
6. Rodzaje socjalizacji do kultury fizycznej.....	154
7. Słabe strony socjalizacji do kultury fizycznej.....	156
Rozdział 12. Kontrola społeczna w kulturze fizycznej	159
Halina Sekuła-Kwaśniewicz	
1. System normatywny i ład społeczny – wyjściowe kategorie pojęciowe.....	159
2. Pojęcie kontroli społecznej.....	162
3. Wpływ prawa, moralności i religii na kontrolę społeczną w kulturze fizycznej.....	164
4. Zwyczaje i obyczaje w zakresie kreacji i rekreacji fizycznej.....	167
5. Rola opinii publicznej w kształtowaniu postaw i zachowań wobec kultury fizycznej.....	169
Rozdział 13. Moralność i kultura fizyczna	172
Halina Sekuła-Kwaśniewicz	
1. Socjologiczne określenie moralności.....	172
2. Socjologia moralności a socjologia kultury fizycznej.....	174
3. Moralność w kulturze fizycznej odzwierciedleniem moralności społeczeństwa.....	176
4. Swoiste reguły moralne w sporcie – zasada <i>fair play</i>	177
5. Moralność sportowa a orientacja na sukces.....	179
6. Moralne przesłanki ruchu olimpijskiego.....	180

Rozdział 14. Turystyka w życiu współczesnych społeczeństw	183
Julia Murrmann	
1. Turystyka jako przedmiot badań socjologicznych.....	183
2. Typologia zachowań turystów.....	188
3. Funkcje turystyki.....	190
4. Uczestnictwo Polaków w turystyce.....	193
5. Ponowoczesna wizja turystyki.....	194
CZĘŚĆ TRZECIA. ZBIOROWOŚCI SPOŁECZNE A KULTURA FIZYCZNA	
Rozdział 15. Narodowe i etniczne uwarunkowania kultury fizycznej	199
Zbigniew Krawczyk	
1. Pojęcie narodu.....	199
2. Socjologia narodu a socjologia kultury fizycznej.....	200
3. Znaczenie etosu narodowego w kulturze fizycznej.....	202
4. Ojczyzna a symbolika współczesnego sportu.....	203
5. Charakter narodowy i stereotypy narodowe oraz ich rola w kulturze fizycznej.....	205
6. Rola czynnika rasowego w sporcie.....	207
Rozdział 16. Klasowe i warstwowe uwarunkowania kultury fizycznej	211
Michał Lenartowicz	
1. Struktura społeczna, nierówności i zróżnicowanie społeczne.....	211
2. Wielość znaczeń klas i warstw.....	213
3. Ruchliwość społeczna.....	214
4. Klasowo-warstwowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej.....	215
5. Równość szans w rywalizacji sportowej.....	218
6. Klasowe i warstwowe uwarunkowania uczestnictwa w sporcie i konsumpcji sportowej.....	220
Rozdział 17. Państwo, polityka i kultura fizyczna	225
Krzysztof W. Jankowski	
1. Rozumienie państwa i polityki.....	226
2. Socjologia stosunków politycznych wobec socjologii kultury fizycznej.....	227
3. Demokratyczne, liberalne i totalitarne systemy państwowe i wzorce kultury fizycznej.....	229
4. Polityka sportowa w aspekcie regionalnym, państwowym i międzynarodowym.....	232
5. Interwencjonizm, wolny rynek czy sponsorowanie kultury fizycznej?.....	234
Rozdział 18. Edukacja fizyczna i sport w szkole	236
Zbigniew Dziubiński	
1. Instytucjonalizacja edukacji.....	236
2. Edukacja w społeczeństwie nowoczesnym.....	238
3. Rozumienie edukacji fizycznej i sportu.....	240
4. Edukacja fizyczna i sport w społeczeństwach przednowoczesnych.....	241
5. Edukacja fizyczna i sport w rozwijających się społeczeństwach nowoczesnych.....	243
6. Edukacja fizyczna i sport w szkole rozwiniętych społeczeństw nowoczesnych.....	245
Rozdział 19. Kościół rzymskokatolicki a kultura fizyczna	252
Zbigniew Dziubiński	
1. Religia jako przedmiot zainteresowania socjologii.....	252
2. Kościół jako kategoria socjologiczna.....	254
3. Kultura fizyczna w nauczaniu papieża Jana Pawła II.....	256
4. Postawy Kościoła hierarchicznego wobec kultury fizycznej.....	259
5. Międzynarodowy wymiar sportu katolickiego.....	262
6. Krajowy wymiar sportu katolickiego.....	264
Rozdział 20. Kultura fizyczna w rodzinie	267
Michał Lenartowicz	
1. Rodzina jako przedmiot badań socjologicznych.....	267
2. Typy rodzin.....	268
3. Funkcje rodziny i funkcje kultury fizycznej.....	269
4. Współczesna rodzina polska.....	271
5. Uwarunkowania i znaczenie kultury fizycznej w rodzinie.....	272

CZĘŚĆ CZWARTA. PROCESY SPOŁECZNE W KULTURZE FIZYCZNEJ

Rozdział 21. Procesy profesjonalizacji kultury fizycznej	278
Zbigniew Krawczyk	
1. Socjologiczne rozumienie zawodu i struktury społeczno-zawodowej.....	278
2. Specyfika rynku pracy w kulturze fizycznej.....	280
3. Amatorstwo i zawodowstwo w sporcie.....	281
4. Kształtowanie się zawodów w dziedzinie kultury fizycznej.....	283
5. Wyodrębnianie się i krystalizacja zawodów.....	286
6. Profesja pracowników kultury fizycznej na tle zawodów pokrewnych.....	288
Rozdział 22. Procesy komercjalizacji kultury fizycznej	290
Krzysztof W. Jankowski	
1. Określenie komercjalizacji w kategoriach socjologicznych.....	291
2. Ekonomiczne podstawy kultury fizycznej.....	293
3. Inwestowanie w kulturę fizyczną dla zysku i popularności biznesmenów.....	295
4. Sponsorowanie, środki komunikacji masowej i reklama źródłem ożywienia ekonomicznego w kulturze fizycznej.....	297
5. Bariery komercjalizacji kultury fizycznej.....	300
Rozdział 23. Społeczne zróżnicowanie uczestnictwa w kulturze fizycznej	303
Włodzimierz Kocemba, Adam Karwacki	
1. Pojęcie zróżnicowanego uczestnictwa	303
2. Kultura fizyczna społeczeństwa zurbanizowanego.....	306
3. Społeczno-historyczne uwarunkowania i specyfika kultury fizycznej w środowisku wiejskim.....	308
4. Społeczne bariery uczestnictwa w kulturze fizycznej.....	311
Rozdział 24. Płeć jako czynnik zróżnicowań w kulturze fizycznej	315
Zuzanna Mazur, Natalia Organista	
1. Socjologiczne rozumienie pojęcia płci i nierówności płciowych.....	315
2. Uwarunkowania społeczne sportu kobiet.....	316
3. Społeczne konstruowanie różnicy płci w kulturze fizycznej.....	319
4. Nierówności płciowe w organizacjach sportowych.....	320
5. Płciowe zróżnicowanie przekazów medialnych w sporcie.....	321
6. Upłciowiona konsumpcja sportowa.....	323
Rozdział 25. Kariera sportowa i jej społeczne uwarunkowania	327
Michał Lenartowicz	
1. Zawód jako kategoria analizy socjologicznej.....	327
2. Specyfika zawodu sportowca i kariery sportowej.....	328
3. Ruchliwość społeczna i kariera sportowa.....	333
4. Migracje zawodowe sportowców.....	337
5. Sportowa emerytura, czyli odchodzenie ze sportu.....	339
Rozdział 26. Dewiacje w sporcie wyczynowym	342
Zbigniew Dziubiński	
1. Rozumienie dewiacji.....	342
2. Perspektywy teoretyczne wyjaśniania dewiacji.....	344
3. Funkcjonalistyczno-strukturalistyczna analiza dewiacji w sporcie.....	347
4. Dewiacje w sporcie z perspektywy interakcjonizmu symbolicznego.....	350
5. Destrukcyjna rola dewiacji w sporcie.....	352
6. Sposoby przeciwdziałania zachowaniom dewiacyjnym w sporcie.....	354
NOTA O AUTORACH.....	357
INDEKS OSÓB.....	362
INDEKS RZECZOWY.....	373
TABLE OF CONTENT.....	382

WPROWADZENIE

Socjologia kultury fizycznej jest subdyscypliną socjologiczną zajmującą ugruntowaną pozycję w akademiach wychowania fizycznego, ale także na wielu uniwersytetach i uczelniach niepublicznych, które prowadzą proces kształcenia na kierunkach wychowanie fizyczne, rekreacja ruchowa, turystyka, sport oraz rehabilitacja ruchowa. Podręcznik kierowany jest więc szczególnie do studentów wychowania fizycznego i sportu, ale także do studentów z innych obszarów nauki, którzy zainteresowani są sportem rekreacyjnym i wyczynowym osób w pełni sprawnych i niepełnosprawnych, wpływem zmian społeczno-kulturowych i ekonomicznych na współczesny sport, wychowaniem fizycznym, ludzką cielesnością i zdrowiem, czy problemami kobiet w sporcie. Ze względu na medialną popularność sportu wyczynowego, jego wysoki poziom komercjalizacji i duży oddźwięk społeczny wydarzeń sportowych, problematyka socjologii kultury fizycznej uwzględniana jest także na takich kierunkach studiów jak dziennikarstwo, antropologia, pedagogika, marketing i kulturoznawstwo, a także na studiach socjologicznych, podczas których studenci w mniejszym lub większym wymiarze zapoznają się z zagadnieniami omawianej subdyscypliny.

Przygotowując podręcznik chcieliśmy dotrzeć do zróżnicowanego pod względem merytorycznych kompetencji grona odbiorców uczestniczących w procesie kształcenia na poziomie wyższym, ale także do liczego grona pracowników szeroko rozumianej kultury fizycznej, a mianowicie nauczycieli wychowania fizycznego, trenerów i instruktorów, dziennikarzy sportowych, menedżerów sportu, organizatorów sportu i turystyki, a także do osób pragnących poznać społeczne funkcje interesującej nas dziedziny. Wymagało to czasem pewnych kompromisów dotyczących łączenia socjologicznej precyzji wypowiedzi z potrzebami odbiorców, którzy są ekspertami w swoich dziedzinach, ale niekoniecznie wykwalifikowanymi formalnie socjologami lub studentami socjologii.

Socjologia kultury fizycznej jest nauką zajmującą się opisywaniem oraz wyjaśnianiem związków jakie zachodzą między życiem społecznym i kulturą a kulturą fizyczną. Zakres zagadnień obejmujących przedmiot analiz socjologii kultury fizycznej wykracza poza problematykę analizowaną przez socjologię sportu, choć większość tematów poruszanych w niniejszym podręczniku można przypisać także bezpośrednio do obszaru zainteresowań socjologów sportu, szczególnie przy często przyjmowanym przez badaczy i redaktorów czasopism socjologii sportu bardzo szerokim zakresie tego pojęcia. Choć, jak słusznie zauważa¹ Stempień, współcześnie – zgodnie z tradycją zachodnią – bardziej spopularyzowana jest w Polsce nazwa socjologii sportu, jednak ze względu na ujęte w podręczniku treści wykraczające poza sport wyczynowy lub sport profesjonalny (m.in. aktywności sportowo-rekreacyjne poza systemem rywalizacji sportowej, rekreacją ruchową dorosłych, młodzieży i dzieci w czasie wolnym, szkolnym i pozaszkolnym wychowaniem fizycznym), związek prezentowanych treści nie tylko z socjologią, ale także z naukami o kulturze fizycznej oraz tradycję stosowania na-

¹ Stempień R. (2018), Wokół pytań o polską socjologię sportu, *Studia Socjologiczne*, 1(228): 171-193.

zwy, postanowiliśmy ją pozostawić także w tytule niniejszego tomu. Z uwagi na dużą różnorodność podejmowanych zagadnień, socjologia kultury fizycznej często przekracza wyznaczone granice socjologicznej eksploracji i wchodzi na obszar pokrewnych dyscyplin naukowych (i subdyscyplin, których nazwy uzupełniane są często o pojęcie sportu), takich jak filozofia, historia, antropologia, kulturoznawstwo, psychologia, pedagogika i politologia. Socjologia kultury fizycznej korzysta również z ustaleń teorii wychowania fizycznego, rekreacji ruchowej, turystyki i teorii treningu sportowego.

Podręcznik jest próbą systematyzacji dorobku socjologii kultury fizycznej. Występują w nim zarówno aspekty teoretyczne jak i empiryczne. Podręcznik został skonstruowany przez pryzmat podstawowych pojęć i kategorii, mających ugruntowane miejsce w socjologii ogólnej i różnych subdyscyplinach socjologicznych, które jednocześnie w sposób najpełniejszy zakreslają obszar socjologii kultury fizycznej. Zostały w nim wykorzystane *explicite* bądź *implicite* różnorodne teorie wypracowane na gruncie socjologii, ale także charakterystyczne dla interesującej nas socjologii kultury fizycznej. Formułowane twierdzenia charakteryzuje różny poziom ogólności. Dotyczy to także interpretacji faktów, których znaczenie ma charakter lokalny bądź globalny.

Z uwagi na fakt, że *Socjologia kultury fizycznej* jest podręcznikiem, którego poszczególne rozdziały są dziełem wielu autorów, nie ma ona w pełni jednolitego charakteru. Dotyczy to zarówno podejść metodologicznych, stosowanej terminologii i proporcji między zagadnieniami teoretycznymi a empirycznymi. Podręcznik składa się z czterech części, w których usytuowane zostały poszczególne rozdziały. W procesie systematyzacji zajmującej nas problematyki kierowaliśmy się dwiema podstawowymi zasadami, a mianowicie teoretyczną i dydaktyczną. Obie zasady niejako nawzajem się determinowały i sprzyjały eksplikacji poszczególnych problemów według z góry ustalonego porządku. Uzyskano przy tym taką konstrukcję podręcznika, że poszczególnych rozdziałów nie trzeba konieczności poznawać w ustalonej spisie treści kolejności, ale można z nich korzystać w zależności od potrzeb i niejako tworzyć nową strukturę podręcznika, adekwatną do wymagań w różnych szkołach, na różnych wydziałach i kierunkach studiów.

Zadaniem podręcznika jest dostarczenie czytelnikom podstawowej wiedzy socjologicznej, ale przede wszystkim wiedzy o zjawiskach i procesach występujących we współczesnej kulturze fizycznej w Polsce i na świecie. Dotyczy to niemal wszystkich instytucjonalnych sektorów interesującej nas dziedziny, takich jak rekreacja ruchowa, turystyka, wychowanie fizyczne, ale przede wszystkim sport. W najmniejszym zakresie zostały uwzględnione zagadnienia rehabilitacji ruchowej, które pojawiają się w niektórych rozdziałach, ale nie zostały uwzględnione w takim wymiarze, na jaki może zasługują.

Każdy z rozdziałów podręcznika ma jednakową strukturę formalną. Rozpoczyna się zarysowaniem problematyki, następnie scharakteryzowaniem podstawowych pojęć oraz eksplikacją zagadnień podstawowych. Kończy się natomiast spisem wykorzystanych pozycji bibliograficznych, wykazem zalecanej literatury oraz pomocniczymi pytaniami sprawdzającymi.

Zespół autorów przyjął zasadę, że podręcznik powinien być w miarę łatwy w odbiorze. Zrezygnowano zatem ze skomplikowanych wywodów, zawitych pojęć, ale także nadmiaru przypisów i bibliograficznych odsyłaczy. Podręcznik został napisany językiem w miarę jasnym i klarownym, jednak bez stosowania nadmiernych uproszczeń. Chodziło bowiem o to, aby mogły z niego korzystać osoby o różnym stopniu przygotowania, zarówno słuchacze studiów licencjackich, magisterskich oraz doktoranckich, jak i liczna rzesza pracowników sektora kultury fizycznej.

Niniejszy podręcznik w pewnym zakresie nawiązuje do przygotowanego pod redakcją Zbigniewa Krawczyka i wydanego w 1995 roku podręcznika zatytułowanego *Socjologia kultury fizycznej. Podręcznik dla studentów wychowania fizycznego* oraz do podręcznika pod redakcją Zbigniewa Dziubińskiego i Zbigniewa Krawczyka wydanego w 2011 roku i zatytułowanego również *Socjologia kultury fizycznej*. Z drugiej jednak strony stanowi nowe ujęcie problematyki, przede wszystkim poprzez uwzględnienie nowych kategorii socjologicznych, ważnych z punktu wyjaśniania zjawisk i procesów występujących w kulturze fizycznej w schyłkowej fazie społeczeństwa nowoczesnego. Jeśli chodzi o rozdziały pochodzące z poprzedniego podręcznika, to zostały one skorygowane, uaktualnione, uzupełnione treściowo, a także wzbogacone o nowe pozycje bibliograficzne. Nowe rozdziały zostały przygotowane przez nowych autorów na bazie ich dotychczasowego dorobku i wzbogaconego przez merytoryczne i bibliograficzne sugestie zespołu redakcyjnego. Odmienność przygotowanego podręcznika polega również na tym, że został on przygotowany przede wszystkim przez zespół byłych i aktualnych pracowników Zakładu Filozofii i Socjologii Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Bowiem jedynie dwa ze wszystkich dwudziestu sześciu rozdziałów zostały przygotowane przez autorkę reprezentującą inną szkołę wyższą.

Dążąc do nadania *Socjologii kultury fizycznej* formy podręcznikowej podjęto próbę uporządkowania zebranego materiału. W wyniku dyskusji członków zespołu redakcyjnego wyodrębniono cztery obszary tematyczne, które ze względu na swą doniosłość i znaczenie w socjologii porządkują zgromadzony materiał i nadają mu w miarę logiczną całość. Zaznaczyć jednak należy, że owa konstrukcja ani nie pretenduje do miana jedynej, ani też doskonałej. Zatem zaprezentowana struktura ma charakter dyskusyjny, ale także może inspirować do poszukiwań w zakresie pomocy dydaktycznych.

Na część pierwszą zatytułowaną *Prolegomena* składa się siedem rozdziałów o charakterze bardziej ogólnym, wprowadzających w problematykę socjologii kultury fizycznej. Dotyczy to zwłaszcza pierwszych dwóch rozdziałów, w których został zaprezentowany dorobek socjologii kultury fizycznej w Polsce i na świecie. Zostały w nich także przedstawione modele socjologii kultury fizycznej, podstawowe orientacje teoretyczno-metodologiczne w socjologii kultury fizycznej a także poznawcze i praktyczne funkcje interesującej nas subdyscypliny socjologicznej.

Pięć kolejnych rozdziałów podejmuje kwestie kultury fizycznej w perspektywie społeczeństwa i kultury w szerokim rozumieniu. Ukazano kulturę fizyczną w perspektywie kultury globalnej koncentrując uwagę na zagadnieniach związanych z wyodrębnieniem różnych sfer kultury fizycznej, omówieniem wartości kultury fizycznej, ukazaniem socjologicznego i antropologicznego ujęcia interesującej nas dziedziny, ale także problematyki wychowania fizycznego jako procesu przygotowania do uczestnictwa w kulturze fizycznej. Skoncentrowano także uwagę na ukazaniu uwarunkowań i relacji występujących między zjawiskami i procesami zachodzącymi w społeczeństwie i kulturze a kulturą fizyczną. Ukazano związki kultury masowej z kulturą fizyczną, a także ujawniające lub nasilające się zjawiska w sporcie w kontekście gwiazd sportu jako idoli kultury konsumpcyjnej, sportu medialnego i zbiorowych tożsamości. Z kulturą masową w znaczącym stopniu wiąże się zagadnienie globalizacji oraz jej wpływu na przemiany w kulturze fizycznej. Ukazane zostało zagadnienie korzeni globalizacji w sporcie, a także omówione zostały jej wymiary, ekonomiczny i kulturowy. Obraz kultury fizycznej w społeczeństwie ponowoczesnym przedstawiono przez pryzmat zmieniających się wzorów i wartości ciała, aby w dalszej kolejności zająć się ponowoczesnym sportem dla wszystkich, sportem widowiskowym oraz ukazać postmodernistyczną refleksję nad kulturą fizyczną.

Część pierwszą zamyka rozdział poświęcony obecności nowoczesności w olimpizmie i ruchu olimpijskim. Zostały w nim zarysowane antynomie i paralele jakie występują pomiędzy zjawiskami i procesami zachodzącymi w społeczeństwie nowoczesnym a zjawiskami i procesami zachodzącymi na gruncie olimpizmu, którego rewitalizacji dokonał Pierre de Coubertin.

Na część drugą zatytułowaną *Człowiek w społeczeństwie i kulturze fizycznej* składa się kolejnych siedem rozdziałów ukazujących różnorodne relacje i zależności występujące w układzie człowiek, społeczeństwo i kultura fizyczna. Dwa pierwsze rozdziały ukazują jednostkę w świetle podstawowej komponenty osobowości, jaką jest ludzkie ciało. Jest ono prezentowane jako fakt społeczno-kulturowy, w sposób zaś szczególny w perspektywie autotelicznych i instrumentalnych wartości i wzorów kultury fizycznej. Przedstawione jest również zagadnienie zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego. Dokonano także socjologicznej charakterystyki takich kategorii jak zdrowie i choroba. Ukazano ewolucję poglądów na temat zdrowia, zachowań społecznych w zdrowiu i chorobie, ale także występujące relacje między socjologią kultury fizycznej a socjologią zdrowia, medycyny i rehabilitacji. W kolejnym rozdziale podjęto problematykę sportu osób niepełnosprawnych, w tym ewolucji modelu relacji niepełnosprawnych ze społeczeństwem, ale także narodzin oraz rozwoju sportu niepełnosprawnych w Polsce i na świecie. Przedstawiono również ujęcia teoretyczne sportu osób niepełnosprawnych, omówiono zagadnienia dotyczące rehabilitacji ruchowej i adaptowanej aktywności fizycznej oraz problemy związane z klasyfikacją w sporcie niepełnosprawnych.

Kolejne trzy rozdziały drugiej części poświęcone są ukazaniu relacji między socjologią kultury fizycznej a zagadnieniami socjalizacji i kontroli społecznej, a także socjologią moralności. Zagadnienie socjalizacji do kultury fizycznej przedstawiono w kontekście sposobów nabywania tego rodzaju kultury, roli osobowości w procesie przyswajania kultury fizycznej, ale także rodzajów socjalizacji, w tym pierwotnej i wtórnej. Problematyka kontroli społecznej w kulturze fizycznej została ukazana przez pryzmat wpływu prawa, moralności i religii. Zwrócono także uwagę na rolę i znaczenie zwyczaju oraz obyczaju w zakresie kreacji i rekreacji fizycznej, ale także na rolę opinii publicznej w kształtowaniu postaw i zachowań wobec kultury fizycznej. Problematyka moralności w kulturze fizycznej została przedstawiona na bazie podstawowego stwierdzenia, że moralność w omawianej dziedzinie jest pochodną moralności danego społeczeństwa. Przedstawiono także zagadnienie podstawowej zasady moralnej w sporcie, a mianowicie *fair play*, ale także kwestię moralności sportowej w kontekście orientacji na sukces oraz moralne przesłanki ruchu olimpijskiego.

Część drugą wieńczy rozdział poświęcony roli i znaczenia turystyki w życiu współczesnych społeczeństw. Przedstawione w nim zostało zagadnienie turystyki w perspektywie badań socjologicznych, ale także ukazano różnorodne typologie zachowań turystów. Skoncentrowano również uwagę na relacjach występujących między funkcjami turystyki a rolami społecznymi. Dokonano diagnozy uczestnictwa społeczeństwa polskiego w turystyce oraz zarysowano wizję ponowoczesnej turystyki.

Część trzecią zatytułowaną *Zbiorowości społeczne a kultura fizyczna* konstituuje sześć rozdziałów, z których trzy pierwsze ukazują kulturę fizyczną w perspektywie makrospołecznej. Bowiem dotyczą one związków między procesami narodotwórczymi i świadomością narodową a kształtowaniem się modeli aksjologicznych i instytucjonalnych kultury fizycznej. Ukazują rolę kultury fizycznej w budowaniu więzi narodowych, likwidowaniu bądź osłabianiu konfliktów i stereotypów narodowych. Przedstawiają zagadnienie klasowych i warstwowych uwarunkowań kultury fizycznej. Polega ono na ukazaniu klasowych i warstwowych determinant uczestnictwa w kulturze fizycznej oraz jej miejsca w stylu życia. Dopełniającym elementem problematyki narodu oraz klas i warstw społecznych jest zagadnienie dotyczące charak-

teru państwa i stosunków politycznych oraz ich wpływu na znaczenie kultury fizycznej w różnych formacjach społeczno-politycznych.

Kolejne trzy rozdziały niniejszej części podejmują zagadnienie relacji występujących między kulturą fizyczną a ważnymi organizacjami społecznymi, takimi jak szkoła, Kościół i rodzina. Zagadnienie dotyczące edukacji fizycznej i sportu w szkole zostało przedstawione w układzie ewolucyjnym, a mianowicie od organizacji owych dziedzin w społeczeństwach przednowoczesnych do ich organizacji w rozwiniętych społeczeństwach (po)nowoczesnych. Problematyka występujących relacji między Kościołem rzymskokatolickim a kulturą fizyczną została ukazana w wymiarze teoretycznym i empirycznym. Przedstawione zostało nauczanie Jana Pawła II na temat kultury fizycznej, a następnie postawy Kościoła hierarchicznego wobec kultury fizycznej oraz organizacja sportu katolickiego w wymiarze krajowym i międzynarodowym. Problematyka występujących powiązań między kulturą fizyczną a rodziną została przedstawiona przez zestawienie funkcji rodziny i funkcji kultury fizycznej, ale także przez ukazanie roli i znaczenia rodziny w przygotowaniu do uczestnictwa w kulturze fizycznej, w tym na przykładzie rodziny polskiej.

Na część czwartą, ostatnią, zatytułowaną *Procesy społeczne w kulturze fizycznej* składa się również sześć rozdziałów. W trzech z nich skoncentrowano uwagę na ukazaniu zachodzących procesów w kulturze fizycznej, które są konsekwencją zmian i procesów zachodzących w społeczeństwach modernistycznych i postmodernistycznych. Należą z pewnością do nich procesy profesjonalizacji, komercjalizacji, ale także społecznych uwarunkowań kariery sportowej, ściśle powiązanej z ruchliwością społeczną. Procesy te, każdy na swój sposób, przenikają ze społeczeństwa i kultury do kultury fizycznej i wywierają przemożny wpływ na interesującą nas dziedzinę. Tworzy się specyficzny rynek pracy w dziedzinie kultury fizycznej, wyodrębnia się i następuje krystalizacja zawodów oraz zarysowuje się wyraźny podział na sportowców amatorów i zawodowców. Obecność środków finansowych w kulturze fizycznej a także jej komercjalizacja czynią z niej strukturę podobną do organizacji formalnej nastawionej na zysk. Pewnym dopełnieniem omówionych rozdziałów czwartej części jest prezentacja zagadnienia kariery sportowej oraz jej społecznych uwarunkowań. Ukazuje ona specyfikę zawodu sportowca i kariery sportowej, ale także ruchliwości społecznej w sporcie oraz procesu odchodzenia od sportu, kończenia kariery sportowej.

Dwa kolejne rozdziały dotyczą społecznego zróżnicowania uczestnictwa w kulturze fizycznej. W pierwszym z nich przedstawiona została problematyka uczestnictwa w kulturze fizycznej jednostek i grup społecznych, które jest determinowane miejscem zamieszkania (miasto-wieś), czynnikami społeczno-ekonomicznymi, demograficznymi, kulturowymi, historycznymi i obyczajowymi. Ukazane też zostały społeczne bariery uczestnictwa w kulturze fizycznej. W drugim natomiast skoncentrowana została uwaga na płci, jako przyczynie różnic i nierówności występujących na gruncie kultury fizycznej. Przedstawiono socjologiczne założenia teoretyczne na temat płci i nierówności płciowych, ale także uwarunkowania społeczne sportu kobiet. Skoncentrowano także uwagę na zagadnieniu społecznego konstruowania różnicy płci w kulturze fizycznej oraz kwestie dotyczące nierówności płciowych w organizacjach sportowych, w kulturze masowej, ale także w konsumpcji sportowej.

Część czwartą podręcznika zamyka rozdział poświęcony zagadnieniom dewiacji w sporcie wyczynowym. Do analizy zjawiska wykorzystano podstawowe perspektywy teoretyczne, a mianowicie funkcjonalizmu strukturalnego i symbolicznego interakcjonizmu. Dokonano próby wyjaśnienia różnorodnych dewiacji charakterystycznych dla współczesnych społeczeństw, ale także dewiacji charakterystycznych dla samego sportu. Omówiono destrukcyjną rolę dewiacji w społeczeństwie i sporcie oraz sposoby przeciwdziałania nim.

Na zakończenie pragniemy podziękować wszystkim, którzy autorsko wzięli udział w dziele przygotowania podręcznika. Dziękujemy za wykazanie ogromnej determinacji w realizacji wydawniczego projektu oraz cierpliwości i wyrozumiałości w procesie ciągłych merytorycznych i redakcyjnych uzgodnień.

Dziękujemy pracownikom i doktorantom Katedry Nauk Humanistycznych i Społecznych Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, którzy przekazali wiele cennych rad na etapie konceptualizacji i operacjonalizacji poszczególnych zagadnień. Wdzięczni jesteśmy studentom kierunku wychowanie fizyczne i kierunku sport za liczne uwagi merytoryczne i dydaktyczne, przekazywane podczas zajęć programowych z socjologii ogólnej, socjologii kultury fizycznej, socjologii sportu, ale także seminariów magisterskich i licencjackich.

Zbigniew Dziubiński
Zbigniew Krawczyk
Michał Lenartowicz

CZĘŚĆ PIERWSZA PROLEGOMENA

Ściana pływalni w Foro Italico w Rzymie (Foto. Michał Lenartowicz).

Rozdział 1.

POWSTANIE I ROZWÓJ SOCJOLOGII KULTURY FIZYCZNEJ

Celem niniejszego rozdziału jest syntetyczne ukazanie właściwości charakterystycznych dla socjologii jako dyscypliny naukowej oraz – na jej tle – powstania i rozwoju socjologii kultury fizycznej. W konsekwencji pragniemy skupić uwagę czytelnika na konstatacjach natury ogólnej; ich uszczegółowieniu zostaną poświęcone kolejne rozdziały podręcznika. Podjęta problematyka zostanie naświetlona z dwóch perspektyw poznawczych: uniwersalnej oraz rodzimej. Pierwsza pozwoli na przybliżenie socjologii jako takiej i socjologii kultury fizycznej w skali światowej, druga ukaże interesujący nas dorobek nauki w horyzoncie polskim. Naszym zamierzeniem jest pojednanie dwóch opozycyjnych ujęć zajmujących nas zagadnień – diachronicznego (historycznego) i synchronicznego (systematycznego). Z konieczności uwaga zostanie zwrócona na wybrane jedynie fakty i ich wzajemne powiązania.

1. Socjologia jako dyscyplina naukowa

Jednoznaczne i ściśle określenie przedmiotu socjologii jako dyscypliny naukowej nie jest możliwe ze względu na to, że zależy ono od teorii ogólnej społeczeństwa i nauki, jaką socjolog przyjmuje. Nie wchodząc w bliższe rozświetlenie tego skomplikowanego problemu powiedzmy za Władysławem Markiewiczem, że „...socjologia interesuje się przede wszystkim procesami zachodzącymi w zbiorowościach ludzkich, a pojedynczym człowiekiem o tyle, o ile jest on w swoim postępowaniu i właściwościach zdeterminowany przynależnością do tych zbiorowości” (Markiewicz 1991: 15). Innymi słowy, jak zauważył to wcześniej wybitny polski socjolog, Tadeusz Szczurkiewicz: „Zadaniem (...) socjologii jako nauki jest badanie współżycia społecznego (...)” (Szczurkiewicz 1969: 328). W tej samej intencji, ale bardziej szczegółowo definiuje socjologię Piotr Sztompka. Píše on, że socjologia „jest to nauka o ludziach działających w polu wzajemnych relacji (w „przestrzeni międzyludzkiej”), którzy nadają temu polu nieustanną dynamikę funkcjonowania i stawania się (podtrzymują „życie społeczne”), a utrwalone często niezamierzone efekty swoich działań pozostawiają jako ramy strukturalne i kulturowe kolejnych działań następującym po sobie pokoleniom” (Sztompka 2002: 36).

Socjologia należy do empirycznych nauk społecznych, takich jak: psychologia społeczna, antropologia społeczna, historia, filozofia społeczna, ekonomia i inne. Stanowi ona zbiór hipotez i twierdzeń formułowanych na różnych szczeblach ogólności: **mikro**, **mezzo** i **makro** społecznym. Do mikrosocjologii należą zjawiska mające bezpośredni wpływ na osobowość

i zachowanie się jednostki, a więc jej funkcjonowanie w małych grupach, określających motywacje osobników, zajmowane przez nich pozycje i pełnione role społeczne. Mezzosocjologia zajmuje się opisem i wyjaśnianiem funkcjonowania instytucji społecznych, takich jak szkoła, przedsiębiorstwo produkcyjne czy usługowe, Kościół itp. Zaś zagadnienia makrosocjologii dotyczą społeczeństwa rozumianego w sposób globalny, ujmowanego w tego rodzaju kategoriach, jak: ład społeczny, system społeczny, statyka i dynamika społeczna, organizacja społeczna, konflikt społeczny, naród, struktura klasowo-warstwowa itp.

Zbiór problemów rozważanych w perspektywie makrospołecznej należy do **socjologii ogólnej**. Zajmuje się ona ponadto formułowaniem podstawowych pojęć, charakterystycznych dla zajmującej nas dziedziny, takich jak: grupa, klasa, organizacja, władza, stratyfikacja, interakcja, norma, rola, status, ruchliwość, socjalizacja, zmiana, struktura, konflikt i inne. Jest to kwestia fundamentalna dla każdej nauki, która dąży do ustalenia podstawowych pojęć i kategorii oraz względnie jednoznacznego ich zdefiniowania.

Niejako na drugim biegunie (obejmującym mezzo- i mikrostruktury) sytuują się **socjologie szczegółowe**. Ich właściwością szczególną jest stosunkowo zawężone pole badań, a także bardziej opisowy charakter. Należą tu takie subdyscypliny omawianej przez nas nauki, jak: socjologia wsi, miasta, polityki, religii, kultury, oświaty, rodziny, wojska, sportu itp. Cechą charakterystyczną dla poszczególnych socjologów jest to, iż zajmują się oni zazwyczaj jedną lub dwiema subdyscyplinami socjologicznymi, a tylko niektórzy łączą swoje skonkretyzowane zainteresowania z zagadnieniami charakterystycznymi dla socjologii ogólnej. Dlatego też notujemy raczej słabą i niesystematyczną więź między środowiskami socjologów ogólnych i szczegółowych, co zapewne ma negatywny wpływ na dorobek omawianej przez nas dyscypliny oraz jej poziom teoretyczny (Krawczyk Z., Sowa 1998).

Na ogół zgodnie przyjmuje się, że socjologia jako wyodrębniona z nauk społecznych dyscyplina powstała w pierwszej połowie XIX stulecia. Za jej promotorów uznaje się powszechnie myślicieli francuskich tego czasu, a mianowicie Claude'a Henri de Saint-Simona (1760-1825) oraz Auguste'a Comte'a (1798-1857). Ten ostatni jest uznany za ojca socjologii, a to z racji proponowania i spopularyzowania tej nazwy.

Na temat społecznych uwarunkowań powstania socjologii trafnie pisał W. Markiewicz w następujących słowach: „Kolebką socjologii były przede wszystkim kraje, w których dokonywały się gwałtowne przeobrażenia struktur gospodarczych, politycznych i społecznych. Tym przeobrażeniom towarzyszyły masowe zjawiska, takie, jak wzmożone migracje społeczne, eksplozje demograficzne, zaostrzające się konflikty społeczne, rozpad tradycyjnych więzi rodzinnych, sąsiedzkich, religijnych i obyczajowych, niebywałe nasilenie przejawów patologii społecznej i zachowań nie mieszczących się w normach moralno-religijnych obowiązujących rygorystycznie przez całe wieki: pijaństwa, prostytucji, włóczęgostwa, żebractwa, samobójstw, przestępczości kryminalnej itp.” (Markiewicz 1991: 29).

Aż do I wojny światowej socjologia, inaczej niż inne nauki społeczne, rozwijała się – w zasadzie – poza uniwersytetami i myślowo związana była zazwyczaj z radykalnymi ruchami społecznymi. Stąd też nie cieszyła się pozytywnym odbiorem ani innych uczonych, ani elit władzy; pogłębiało to wspomniany radykalizm socjologów. Innych reprezentantów nauk społecznych razili też podkreślani przez wielu reprezentantów omawianej dyscypliny **pansocjologizm**, tj. tendencja do wyjaśniania wszelkich zjawisk ze strefy humanistyki uwarunkowaniami społecznymi.

Socjologia jako dyscyplina akademicka rozwijała się zatem dopiero od zarania XX wieku, szczególnie w Stanach Zjednoczonych. Zaś pełne prawo obywatelstwa w tej roli zdobyła sobie dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym i po II wojnie światowej. Krajem, w którym

odgrywa ona dominującą rolę są ciągle Stany Zjednoczone; zaraz za nimi znajdują się państwa europejskie. W miarę postępującej dyfuzji cywilizacji euro-amerykańskiej na cały świat, socjologia w mniejszym lub większym zakresie zdobyła sobie pozycję ogólnoświatową. Wspomniany wyżej radykalizm społeczno-polityczny tej dyscypliny spowodował, że w systemach totalitarnych, np. faszystowskim czy komunistycznym, socjologia była tępiona, zakazana lub poważnie ograniczana. Obowiązujący w nich model ideologii był narzucany środowisku socjologicznemu, co prowadziło do jego zaniku, transformacji roli zawodowej bądź (jak np. w Polsce) poważnego zawężenia działalności naukowej i swobody artykulacji sądów.

Obecnie socjologia w świecie charakteryzuje się daleko rozwiniętym **pluralizmem**, zarówno w sensie teoretycznym, jak i w zakresie typu powiązań z praktyką życia społecznego. *Signum temporis* socjologii powojennej jest jej **funkcja praktyczna**, w tym ekspertyzalna. W tej roli socjologowie w mniejszym czy większym stopniu wiążą się z panującą elitą władzy lub przyjmują postawę opozycyjną bądź wreszcie – ostatnio coraz częściej – usiłują zająć stanowisko neutralne w postaci tzw. niezależnych ekspertów.

Omawiana dyscyplina swój teoretyczny pluralizm zawdzięcza odmiennym perspektywom **ontologicznym, teoriopoznawczym, metodologicznym i warsztatowym**. Stąd trudno orzec, które z obecnie lansowanych w obrębie socjologii orientacji teoretycznych należy uznać za dominujące. I tak np. jeden ze znanych socjologów amerykańskich wymienia sześć takich perspektyw teoretycznych. Są to: teoria funkcjonalna, konfliktowa, wymiany, interakcjonistyczna, fenomenologiczna i etnometodologiczna (Turner 1985). Zaś znany polski metodolog socjologii, Piotr Sztompka, wśród najbardziej znanych orientacji teoretycznych we współczesnej socjologii wymienia: orientację funkcjonalistyczną, teorię konfliktu, teorię wymiany społecznej, symboliczny interakcjonizm, teorię działania społecznego, teorię fenomenologiczną, teorię etnometodologiczną, neopozytywizm oraz wielokierunkowy nurt marksizmu, który – innymi słowy – można nazwać orientacją dialektyczną (Sztompka 1991: 34-54). Odsyłając czytelnika do cytowanego opracowania, w tym miejscu należy jedynie zauważyć, że teoria ma znaczenie fundamentalne na każdym etapie badań socjologicznych: w momencie przyjęcia określonych założeń, na etapie formułowania problemu i przedmiotu badań, w doborze metod i technik badawczych, w fazie interpretacji uzyskanych wyników badań, w trakcie wyłaniania problemów dyskusyjnych oraz formułowania konstatacji i wniosków ogólnych.

Oprócz swoistych orientacji teoretycznych, jakie ukształtowały się na terenie socjologii, posiada ona wyodrębniające ją z innych nauk **metody i techniki badań**. Do najbardziej znanych na gruncie socjologii należą następujące metody: analiza treści, analiza dokumentów (w tym tzw. dokumentów osobistych), metoda porównawcza, wywiad i obserwacja uczestnicząca. Inne, do których socjologowie chętnie sięgają (np. metody statystyczne) mają charakter bardziej uniwersalny i właściwe są wszelkim naukom (Sztumski 1990: 506-535). Wśród narzędzi badań socjologów wymienia się: ankietę, wywiad, obserwację, źródła pisane i eksperyment (Szacka 2003: 45-49).

2. Socjologia w Polsce

Socjologia jako samodzielna dyscyplina naukowa ukształtowała się w Polsce pod koniec XIX stulecia. Początkowo miała ona niemal wyłącznie charakter analiz i twierdzeń teoretycznych, utrzymanych na stosunkowo wysokim piętrze ogólności. Jako taka posiadała zatem jedynie względną odrębność w stosunku do filozofii społecznej, a z drugiej strony ekonomii.

Miejsce najbardziej eksponowane, pod względem zarówno ilościowym jak i jakościowym, zajęła w tym czasie orientacja, rozpatrująca problemy makrospołeczne w kategoriach materializmu historycznego. Niemniej już od zarania w obrębie tej orientacji przejawiały się bardzo rozmaite kierunki poszukiwań: od postawy twórczej kontynuacji (Kazimierz Kelles Krauz 1872-1908, Ludwik Krzywicki 1858-1941), poprzez ewidentny ekonomizm i mechanicyzm w interpretacji zjawisk społecznych (Róża Luksemburg 1871-1919), do koncepcji dialektycznej opozycji (Bolesław Limanowski 1835-1935, Edward Abramowski 1868-1918).

W XX wieku orientacja ta rozwinęła się początkowo w kierunku, z jednej strony, rozbudowanych studiów historyczno-socjologicznych i – z drugiej – empirycznych. Na jej kształt oddziaływały w dużym stopniu koncepcje teoretyczne Maxa Webera (1864-1920) oraz Karola Mannheima (1867-1951).

Do znanych w skali światowej, ale nie mających tak liczego kręgu oddziaływania, należała też na przełomie XIX i XX wieku naturalistyczna koncepcja Ludwika Gumplowicza (1838-1909).

Natomiast w latach dwudziestych i trzydziestych naszego stulecia ukształtowały się dwie bardzo ważne dla dzisiejszego stanu socjologii w Polsce szkoły. Pierwsza, której twórcą był Florian Znaniecki (1882-1958), przyjęła nazwę socjologii humanistycznej. Podstawowym założeniem teoretyczno-metodologicznym tej szkoły była teza, iż zjawiska społeczne mają nie tylko wyraz obiektywny, ale także subiektywny. Mówiąc inaczej, chodziło tu o ukazanie świata społecznego tak, jak jest on odzwierciedlony w świadomości indywidualnej i społecznej. Koncepcja ta wiązała się ze swoistym doбором materiału w badaniach empirycznych. Sięgnięto mianowicie przede wszystkim do dokumentów osobistych, takich jak pamiętniki, listy itp. Założenia tej szkoły znalazły wyraz w całej twórczości Znanieckiego i jego uczniów, a w szczególności w klasycznym dziele wydanym przez tegoż autora wraz z Williamem I. Thomasem pt. *Chłop polski w Europie i Ameryce* (1918) oraz napisanym przez Józefa Chałasińskiego (1904-1979) 4. tomowym dziele: *Młode pokolenie chłopów* (1938).

Druga szkoła zawdzięcza swoje powstanie Stefanowi Czarnowskiemu (1879-1937), autorowi licznych prac socjologicznych oraz socjologiczno-historycznej koncepcji kultury. W swoich analizach nawiązywał on jednoznacznie do tradycji socjologizmu Emila Durkheima (1858-1917) oraz tradycji historyzmu (Kwilecki 1998: 11-32).

W środowisku polskich socjologów dominuje przekonanie, iż socjologia – podobnie jak i inne nauki społeczne – ma nie tylko świat społeczny interpretować i wyjaśniać, ale także stwarzać przesłanki teoretyczne i formułować dyrektywy praktyczne jego przekształcania. Stąd żywe są w Polsce zainteresowania aksjologicznymi założeniami socjologii oraz regułami transformacji zdań opisowych o rzeczywistości na twierdzenia normatywne i dyrektywy praktycznego działania. Ponadto istnieje przekonanie o równorzędnej doniosłości studiów nad przeszłością, teraźniejszością i przyszłością społecznego świata. W myśl zasady historyzmu i holistycznego widzenia rzeczywistości za naczelne kategorie w analizach socjologicznych przyjmuje się kategorie struktury i zmiany społecznej. Ważna jest także tendencja do poszukiwania przedmiotu badań socjologicznych nie tylko w granicach kraju, ale także w skali globalnej, światowej. Stąd wychodzenie poza sprawy polskie do śledzenia procesów społecznych w innych społeczeństwach, zarówno rozwiniętych jak też rozwijających się, np. procesów zachodzących w Afryce i Azji. Stąd tradycyjna już współpraca socjologów polskich z socjologami krajów ościennych, ale także Zachodniej Europy i Ameryki. Przejawia się to nie tylko w daleko idącej integracji merytorycznej i organizacyjnej działalności w Międzynarodowym Stowarzyszeniu Socjologicznym, udziale w światowych kongresach i seminariach socjologicznych, międzynarodowych publikacjach socjologicznych, ale także we wspólnych

badaniach podejmowanych z socjologami wielu krajów. Słowem, socjologia w Polsce otwarta jest zarówno na nowe fakty społeczne w skali globalnej, jak też na nowe orientacje teoretyczne. Od lat ujęcia makrospołeczne wiązano przede wszystkim z tradycją holistyczno-dialektyczną, niemniej żywy jest także dialog z innymi orientacjami teoretycznymi i metodologicznymi. Widoczne są też istotne wpływy tych orientacji na współczesną socjologię w Polsce.

Spośród najbardziej znanych, które oddziaływały decydująco na współczesną socjologię w Polsce wymienić wypada: funkcjonalizm (Bronisław Malinowski 1884-1942), socjologię systemową (Talcott Parsons 1902-1978, Robert K. Merton 1910-2003), strukturalizm (Claude Levi-Strauss 1908), doświadczenia antropologii kulturowej oraz symboliczny interakcjonizm. Pokażną liczbę zwolenników posiada także orientacja neopozytywistyczna w socjologii, jednakże jest ona bodaj najczęściej krytykowana.

W założeniach metodologicznych i w praktyce przyjmuje się niezbędną funkcjonowania socjologii historycznej, teoretyczno-analitycznej i empirycznej jako wzajemnie dopełniających się tendencji.

Bodaj największe osiągnięcia ma socjologia polska w dziedzinie tzw. socjologii szczegółowych. Do najbardziej rozwiniętych, bogatych w opracowania syntetyczne należy socjologia wsi i miasta. Wiąże się to z procesami industrializacji i urbanizacji kraju, a także z szerszymi procesami przeobrażeń społeczeństwa agrarnego w zurbanizowane. Inne, mające już swój dorobek, szczegółowe dziedziny socjologii to – z jednej strony – socjologia organizacji, przemysłu i pracy i – z drugiej – socjologia kultury. Ta ostatnia przejawia zresztą tendencję do dalszych podziałów na: socjologię literatury, socjolingwistykę, socjologię sztuki, teatru, filmu, sportu itp. Wreszcie duże osiągnięcia, zarówno teoretyczne jak też praktyczne, ma socjologia zdrowia i medycyny i – z drugiej strony – socjologia wychowania, młodzieży, patologii społecznej i resocjalizacji.

Dynamicznie rozwijają się także, tradycyjne już działy socjologii, takie jak socjologia dynamiki struktur społecznych (w szczególności klasowych i zawodowych) oraz socjologia polityki. Dorobek socjologii szczegółowych stanowi najistotniejszy symptom rozwoju socjologii polskiej w ostatnim pięćdziesięcioleciu (Krawczyk Z., Sowa 1998).

Mimo wskazanego wyżej postępu w dorobku socjologii w Polsce, w środowisku socjologicznym istnieje dość powszechne przekonanie o licznych jej brakach. Wskazuje się mianowicie, że nagromadzenie przez socjologów danych ilościowych, a także bogate analizy teoretyczne – nie doprowadziły dotąd do powstania nowej, oryginalnej i dojrzałej, syntetycznej teorii współczesnego społeczeństwa, zarówno polskiego, jak też społeczeństwa w skali globalnej.

Ponadto nie zostały wystarczająco wyjaśnione problemy relacji między teorią i empirią. Sprawa przedstawia się mniej drastycznie na terenie socjologii szczegółowych. Tu pojawiają się nowe i coraz liczniejsze próby syntez, chociaż ciągle nie są one w pełni zadowalające. Z reguły też preferuje się tzw. konceptualny empiryzm, tzn. że badania empiryczne mają doprowadzić do weryfikacji bądź falsyfikacji teoretycznych hipotez. Jednakże i na tym terenie prowadzi się wielką liczbę badań, których autorzy opisują fakty, przeprowadzają statystyczną analizę danych, bez troski o to, czy dadzą się one teoretycznie wyjaśnić i bez przyjmowania świadomych teoretycznych założeń.

Trudności te powstają tym bardziej na wyższych piętrach analizy teoretycznej. Mówiąc ogólnie, istnieje tu słaba współpraca między mikro- i makrosocjologią. W konsekwencji makrosocjologia razi często zbyt oderwanym od rzeczywistości społecznego aksjologizmem, zaś mikrosocjologia gromadzi dane empiryczne, które z trudem dają się syntetyzować (Kwa-

śniewicz 1989). W tej sytuacji pojawia się coraz częściej dążenie do tworzenia **teorii średniego zasięgu**. Jak się wydaje, socjologia polska podzieliła pod tym względem losy socjologii światowej, w której mówi się coraz częściej o niedostatkach, a nawet kryzysie teorii socjologicznej.

Praktyczne funkcje socjologii w Polsce realizowane są w dwojaki sposób: „**inżynierii przez racjonalizację**” oraz „**inżynierii przez manipulację**”. Wyjaśnijmy powyższe sformułowania.

Pojęcie „inżynierii przez racjonalizację” rozumiemy, po pierwsze, jako tworzenie naukowych przesłanek do realizowanej w praktyce koncepcji zmiany społecznej. Dokonuje się ona bezsprzecznie, ale w stopniu niewystarczającym, głównie ze względu na omówione już słabości ogólnej teorii socjologicznej. Natomiast większe efekty uzyskuje się w dziedzinie wpływu na świadomość potoczną społeczeństwa, w popularyzacji wiedzy socjologicznej, w budowaniu „socjologicznej wyobraźni” szerokich kręgów społecznych. W tym zakresie notujemy bezsprzeczny wpływ socjologii, zważywszy na istotne postępy w rozwoju szkolnictwa średniego i wyższego oraz rozwoju masowej oświaty transmitowanej głównie przez środki masowego przekazu, gdzie wiedza społeczna jest obficie popularyzowana.

Mówiąc natomiast o „inżynierii przez manipulację” mamy na myśli wpływ socjologicznych badań empirycznych i ekspertyz na funkcjonowanie systemu organizacji i instytucji we współczesnym społeczeństwie. Praktyczne znaczenie socjologii w tym zakresie jest szczególnie duże w krajach o pluralistycznym systemie organizacji oraz szybkiej transformacji życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego.

3. Powstanie i rozwój socjologii kultury fizycznej

Kiedy w drugiej połowie lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia pojawił się w Polsce termin „socjologia kultury fizycznej” („socjologia sportu”), środowisko profesjonalne przyjęło ten fakt z należyтым dystansem bądź sceptycyzmem. Wydawało się bowiem niewiarygodne, ażeby rozmaite socjologie szczegółowe osiągały aż tak duży stopień dyferencjacji, a ponadto wątpliwe było, czy kultura fizyczna, a szczególnie sport, robiący co prawda wówczas niebywałą karierę jako zjawisko światowe, a więc ponadsystemowe, posiada wystarczająco istotne społeczne znaczenie, ażeby skupiać na sobie uwagę reprezentantów tak szacownej dyscypliny naukowej. Musiało więc minąć ponad dwadzieścia lat, ażeby wybitny socjolog kultury – Antonina Kłoskowska – mogła oświadczyć w przemówieniu okolicznościowym na VI Międzynarodowym Sympozjum Socjologii Sportu: „Jak wykazują badania i potoczna obserwacja, tylko bardzo niewielu mężczyzn nie interesuje się sportem, a wzrastająca liczba kobiet zaczyna się sportem interesować. A więc ogromna część – znacznie więcej aniżeli połowa członków społeczeństw współczesnych – sportem interesuje się. To wystarczy, aby czynić owo zjawisko przedmiotem zainteresowań teoretycznych i rozważać także jego praktyczną rangę” (Kłoskowska 1981: 11).

W tym samym czasie, a nawet nieco wcześniej, wśród niektórych reprezentantów tej subdyscypliny socjologicznej, poszukujących swojej odrębności i tożsamości, pojawiła się tendencja sięgania „do źródeł”. Przypomniano wówczas, że zainteresowania socjologów zjawiskiem kultury fizycznej, a szczególnie sportu liczą ponad sto lat, a wśród nich odnajdujemy takie, niekwestionowane w historii tej dyscypliny nazwiska, jak: Herbert Spencer (1820-1903), Edward Tylor (1832-1917), Max Weber i Florian Znaniecki. W tym kontekście wymienia się najczęściej także innych teoretyków tej miary, co: Georg Simmel (1858-1918), Max

Scheler (1874-1928), Leopold von Wiese (1876-1920), William Sumner (1811-1874), Thorstein Veblen (1857-1929) i Johan Huizinga (1872-1945) (Luschen, Sage 1981).

Jak ukazuje to bibliografia zamieszczona w podręczniku nauk społecznych o sporcie Gunthera Luschna i Georga Sage'a, do 1978 r. ukazało się w świecie 2458 artykułów i 711 książek, których autorzy rozpatrywali kulturę fizyczną w perspektywie socjologicznej. Wśród podanej tam liczby książek tylko 17,4% opublikowano przed 1945 r., przy czym aktywność ruchowa stanowi w nich zjawisko raczej marginalne. Faktycznie więc aż 82,6% publikacji poświęconych interesującej nas dziedzinie pojawiło się po II wojnie światowej, nabierając lawinowego wzrostu w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, ażeby obecnie osiągnąć stan względnego nasycenia. Liczba publikacji w tym czasie podwajała się co dziewięć lat, a więc szybciej, jak w innych dziedzinach nauki. Socjologia kultury fizycznej zaczyna się coraz bardziej liczyć w świecie, a do miana czołówki krajów w zajmującym nas względzie zalicza się najczęściej: Anglię, Finlandię, Japonię, Kanadę, Niemcy, Polskę i Stany Zjednoczone (Luschen, Sage 1981).

Kultura fizyczna stanowi jedyny bądź główny przedmiot zainteresowań tylko dla niewielkich socjologów. Jak obliczyli autorzy wspomnianej bibliografii, w świecie funkcjonowało około stu socjologów, którzy są autorami pięciu bądź większej liczby prac poświęconych aktywności ruchowej. A zatem zdecydowanie większa część publikacji powstaje obok, czy nawet na marginesie innych studiów nad społeczeństwem i jego kulturą, przy czym trudno jest dociec, z jaką problematyką zainteresowań socjologicznych kultura fizyczna kojarzy się najczęściej. Liczba badaczy zajmujących się obecnie socjologią aktywności ruchowej, w tym głównie sportem, istotnie wzrosła (Weiss 2004; Kosiewicz 2007).

Prace socjologiczne o kulturze fizycznej publikowane są przez najróżnorodniejsze wydawnictwa, a studia i artykuły na ten temat można znaleźć na łamach ponad stu różnorodnych czasopism naukowych bądź to poświęconych różnym dziedzinom nauk społecznych (w tym głównie socjologicznym) bądź naukom o kulturze fizycznej. Znaczący stan rzeczy nikłym stopniem osiągnięcia przez socjologię kultury fizycznej własnej tożsamości, a więc także nie wyprecyzowaniem się samoświadomości teoretycznej i metodologicznej tej grupy socjologów. W licznych wypowiedziach zwraca się także uwagę na wielkie rozproszenie poszukiwań badawczych w interesującej nas dziedzinie nauki, chociaż fakty istnienia od 1964 r. Międzynarodowego Komitetu Socjologii Sportu oraz funkcjonowania od 1966 r. pisma tego Komitetu pod nazwą *International Review of Sport Sociology* (a od 1984 r. *International Review for the Sociology of Sport*) spełniają zapewne rolę integrującą. Tę rolę na terenie Europy spełniają także znakomicie powołane w 2001 r. Europejskie Towarzystwo Socjologii Sportu oraz publikowany przez nie kwartalnik *European Journal for Sport and Society*.

Być może, że owa względna niespójność, czy rozproszenie poszukiwań reprezentantów interesującej nas subdyscypliny socjologicznej nie muszą być tłumaczone jej niedorozwojem czy też, innymi słowy, niemożliwością znalezienia wyraźnie zarysowanego, względnie autonomicznego paradygmatu. Otóż – jak się rzekło – jej burzliwy rozwój przypada na lata sześćdziesiąte, siedemdziesiąte, osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte, kiedy to badania naukowe poszły szybkim tempem w kierunku poszukiwań wielo- i międzydyscyplinarnych. Tak więc zanim jeszcze socjologia kultury fizycznej osiągnęła pełnię swojej tożsamości, już roztopiła się niejako w szerszym froncie badań społecznych, istotnie nań wpływając w kierunku jednoznacznie przyspieszającym rozwój. A może zachodzi tu jeszcze inny proces, charakterystyczny dla przedwiośnia wszelkich nauk, które nieskrępowane dojrzałym para-

dygmatem biegań w różnych kierunkach, ażeby z czasem połączyć się w jednym, względnie jednokierunkowym biegu, tworząc tym samym silny i obfity strumień eksploracyjnych dążeń?

Najbardziej dynamicznym i spektakularnym elementem kultury fizycznej po II wojnie światowej pozostaje sport. Rozwija się on niezmiernie szybko, podlegając jednocześnie intensywnemu procesowi dezintegracji i autonomizowania się poszczególnych jego typów. Chodzi tu mianowicie o „sport dla wszystkich”, czyli sport rekreacyjny, o sport szkolny pozostający w służbie wychowania fizycznego dzieci i młodzieży, o sport ludzi niepełnosprawnych oraz o „wielki sport”, czyli – innymi słowy – sport wyczynowy czy widowiskowy. Jest rzeczą charakterystyczną, że ten ostatni ze względu na swoje walory widowiskowe i międzynarodowy zasięg jest wyjątkowo ekspansywny, dlatego też często pojmowany jest jako synonim sportu w ogóle.

Stąd tendencje sprowadzania wszelkich typów nieużytecznej aktywności ruchowej człowieka do form sportowych mają swoich licznych zwolenników, nie tylko zresztą wśród socjologów. Dlatego posługują się oni inną terminologią: mówią mianowicie o socjologii sportu a nie socjologii kultury fizycznej (Heinemann 1990; Weiss 1999). Ta sytuacja charakterystyczna jest dla socjologów w Europie Zachodniej i Ameryce oraz w krajach będących pod ich silnym wpływem. Natomiast nazwa „socjologia kultury fizycznej” ukształtowała się i ugruntowała w krajach Europy Środkowej i Wschodniej oraz została przyjęta w obszarze ich naukowego oddziaływania. Warto jednakże zauważyć, że – co prawda sporadycznie – termin ten (tj. kultura fizyczna) pojawia się w ostatnich latach także wśród tej pierwszej grupy socjologów, szczególnie w Finlandii. I odwrotnie: nazwa „socjologia sportu” rozprzestrzeniła się bardzo szybko na drugim, wymienionym przez nas obszarze, m.in. w Polsce (Kosiewicz, Bany, Piątkowska, Żyśko 2010; Pawlucky 2013).

4. Socjologia kultury fizycznej w Polsce

Socjologia kultury fizycznej jako dyscyplina naukowa rozwija się w Polsce od drugiej połowy lat pięćdziesiątych (Krawczyk B., Krawczyk Z. 1998: 441-458). Jednakże refleksja teoretyczna nad wychowaniem fizycznym, sportem wyczynowym i rekreacją jako swoistymi faktami społeczno-kulturowymi oraz istotnymi elementami życia zbiorowego w narastającej cywilizacji industrialnej posiada bogatą i interesującą tradycję. Sięga ona swymi korzeniami ostatnich dziesięcioleci ubiegłego wieku i rozwija się jako integralna część zrationalizowanej myśli społecznej, podejmując zagadnienia genezy, struktury i funkcji kultury fizycznej w obliczu przemian społeczno-ustrojowych i narodowych.

Cechą charakterystyczną tej refleksji był jej bezpośredni związek z praktyką społeczną środowisk pedagogów, lekarzy, higienistów, działaczy społecznych, publicystów, twórców i popularyzatorów kultury. Dlatego dominowały w niej sądy wartościujące i dyrektywy społecznego działania. Możemy je śledzić np. w tekstach Henryka Jordana (1842-1907), Eugeniusza Piaseckiego (1872-1947), teoretyków ruchu higienicznego i alpinistycznego, a także w twórczości Władysława Osmolskiego (1883-1935), Jerzego Michałowicza (1903-1936) i prekursora socjologii kultury fizycznej w Polsce – Floriana Znanieckiego (Krawczyk Z. 1970). Jego próby teoretyczne zasługują na szczególną uwagę właśnie z punktu widzenia uświadamianej dziś potrzeby rozumienia zjawisk aktywności fizycznej w perspektywie badań nad kulturą w globalnym tego słowa znaczeniu.

Powstanie instytucji naukowych powołanych z intencją integracji badań nad kulturą fizyczną w aspekcie społecznym w Polsce wiąże się z odbudowaniem polskiej socjologii w drugiej połowie lat pięćdziesiątych. Powstał wówczas Zakład Socjologii Sportu (1957) oraz

Filozofii i Socjologii Ogólnej (1958) w Akademii Wychowania Fizycznego oraz Zakład Socjologii (1961) w Instytucie Naukowym Kultury Fizycznej w Warszawie. Kulturą fizyczną zaczęli się także zajmować, co prawda sporadycznie, socjologowie zatrudnieni w innych instytucjach naukowych, interesujący się socjologią wsi, miasta, wychowania, czasu wolnego itp.

W dorobku tego okresu prace **historyczno-porównawcze** tworzyły najbardziej rozbudowany i rozległy nurt badawczy. Ich cechą wspólną było ujmowanie kultury fizycznej w historycznej perspektywie jako zespołu zjawisk autonomicznych lecz integralnie związanych z całokształtem ekonomicznych, społecznych i politycznych stosunków, podlegających, jak one, dialektyce przemian (Wohl 1961, 1968; Ziemiński 1964; Krawczyk Z. 1970).

Na tle całokształtu studiów poświęconych historycznemu rodowodowi i społeczno-ekonomicznym uwarunkowaniom aktywności fizycznej dorobek badań **empirycznych** w latach sześćdziesiątych prezentował się równie interesująco, chociaż był nieco bardziej rozproszony. Obejmował on swoim zasięgiem stosunkowo liczne prace poświęcone relacji kultura fizyczna – społeczeństwo, przy czym akcent położony został na pierwszy człon tej relacji. Uwaga badaczy koncentrowała się na środowiskowych zróżnicowaniach form kultury fizycznej, na zasięgu jej oddziaływania i odmiennych funkcjach środowiskowych, wreszcie na opisie i analizie podstawowych tendencji rozwojowych wynikających ze społecznego charakteru tej kultury, z wzorów, wartości i norm regulujących ludzkie zachowania w tym zakresie.

Na uwagę z tego punktu widzenia zasługuje w szczególności socjologiczna eksploracja **sportu wiejskiego** ukazująca interesujące nas zjawisko na tle społeczno-kulturalnych potrzeb wsi, ich hierarchii oraz swoistych wzorów rozrywki i wypoczynku.

W tym czasie podjęto też pierwsze badania nad kulturą fizyczną w **środowisku urbanizowanym**. Ukazują one, że zbiorowości znajdujące się w sferze wpływów różnych instytucji kulturalnych są niejednolite pod względem składu społecznego, a rozmiary tzw. konsumpcji kulturalnej wyznaczone są poprzez sytuację społeczną uczestników tych instytucji. Wskazują one na związki, jakie zachodzą między preferencjami różnych form kultury fizycznej a takimi parametrami struktury społecznej, jak wiek, płeć, zawód, poziom dochodów, wykształcenie itp. Istotnych informacji dostarczają w szczególności studia nad kulturą czasu wolnego, które ujawniają, iż sport jako rozrywka czynna i bierna popularny jest głównie wśród młodzieży uczącej się i w środowisku robotniczym.

Mniej liczną grupę stanowiły prace dotyczące społecznych aspektów funkcjonowania **instytucji** kultury fizycznej. Koncentrowały się one przede wszystkim na zagadnieniach funkcjonowania wyższych uczelni wychowania fizycznego, a szczególnie właściwości charakterystycznych dla środowiska studenckiego tych jednostek kształcenia (Krawczyk B. 1966, 1968).

Szczególną rolę wśród relacjonowanych badań zajmowała socjologiczna problematyka **sportu kwalifikowanego**. Obejmowała ona prace poświęcone selekcji i rekrutacji do sportu wyczynowego i społeczno-kulturowym zróżnicowaniom preferencji różnych dyscyplin sportowych. Tu należą także publikacje o strukturze i procesach kształtowania motywacji sportowych, o opiniach i postawach wobec sportu rozpowszechnionych wśród zawodników o różnym poziomie kwalifikacji. Zagadnienia te dopełniały studia poświęcone społecznym konsekwencjom wyniku sportowego, a w szczególności zróżnicowanej sytuacji społecznej zawodników poszczególnych dyscyplin sportowych oraz właściwościom subkultury sportowej i pozycji społecznej polskich olimpijczyków. W świetle uzyskanych wyników badań w Polsce w połowie lat sześćdziesiątych olimpijczycy to zbiorowość pochodzenia głównie prowincjonalnego, nieinteligentnego, o dużej ruchliwości społeczno-zawodowej i migracyjnej w kie-

runku wielkich miast, o dość wysokim standardzie materialnym i wysokich pod tym względem aspiracjach wypływających z poczucia ważności własnej roli społecznej.

Spółecznym wzorem sportowca jako współczesnego bohatera kultury masowej zajmowano się w pracach opartych na analizie treści upowszechnianej przez prasę. Zawierały one szereg danych o sytuacji społecznej zawodników, o miejscu kariery sportowej w ich życiu prywatnym oraz o standardzie materialnym i stylu życia dwudziestego stulecia.

Od początku lat siedemdziesiątych socjologia kultury fizycznej w Polsce weszła w zdecydowanie nowy ilościowo i jakościowo etap rozwoju. Na fakt ten złożyło się kilka okoliczności.

O ile mianowicie liczba pracowników naukowych rozpatrująca zjawiska aktywności fizycznej w perspektywie socjologicznej była dotąd stosunkowo niewielka i – jak to zauważyliśmy – skoncentrowana została zaledwie w dwóch instytucjach naukowych w Warszawie, to w interesującym nas okresie w pięciu pozostałych akademiach wychowania fizycznego w kraju (Gdańsk, Katowice, Kraków, Poznań, Wrocław) tworzy się mniej lub bardziej liczne zespoły badawcze, złożone z socjologów kultury fizycznej. W tym samym czasie rośnie także liczba socjologów w uniwersytetach, Polskiej Akademii Nauk i wyższych szkołach pedagogicznych, którzy włączają problematykę interesującej nas dziedziny do swoich programów badawczych. Wielu młodych socjologów doktoryzuje się w oparciu o dysertacje poświęcone kulturze fizycznej, kilku specjalistów z tej dziedziny habilituje się. Socjologia kultury fizycznej jako subdyscyplina socjologii, a jednocześnie nauk o kulturze fizycznej wchodzi do nomenklatury stopni i tytułów naukowych.

Jednocześnie problematyka socjologii kultury fizycznej staje się przedmiotem nauczania studentów szkół wyższych wychowania fizycznego na wszystkich kierunkach studiów bądź to poprzez nasycenie programów socjologii ogólnej problematyką rodzimą bądź w charakterze samodzielnej dyscypliny – obligatoryjnie oraz fakultatywnie. Dziesiątki studentów przygotowuje z tego zakresu prace magisterskie.

Do problematyki, metod, a przede wszystkim technik badań socjologicznych, sięgają wówczas coraz częściej inni przedstawiciele nauk o kulturze fizycznej: psychologowie, pedagodzy, historycy i politolodzy z jednej strony oraz teoretycy sportu, rekreacji, rehabilitacji i wychowania fizycznego – z drugiej.

Ulega także zmianie organizacja badań socjologicznych nad kulturą fizyczną. O ile w latach sześćdziesiątych miały one z reguły charakter indywidualnych projektów badawczych, najczęściej o charakterze studium przypadku, to obecnie powstają liczne zespoły bądź to złożone z samych socjologów bądź z socjologów i przedstawicieli dyscyplin pokrewnych, które obejmują zdecydowanie większe pole badań; często prowadzone są one na próbie reprezentatywnej. Przeważają co prawda badania jednorazowe, bywa jednak, że pojawiają się także ciągle.

Przełamany zostaje także swoisty polonocentryzm w badaniach nad kulturą fizyczną. Już w drugiej połowie lat siedemdziesiątych pojawiają się pierwsze wyniki badań polsko-węgierskich w tym zakresie. W następnych latach objęto nimi trzy dalsze kraje: Czechosłowację, Kubę i Estonię (Krawczyk B., Krawczyk Z. 1998), a obecnie sięga się do międzykulturowych penetracji badawczych innych krajów. Polscy socjologowie uczestniczą względnie systematycznie w międzynarodowych kongresach socjologicznych (począwszy od Kongresu w Warnie w 1970 r.) oraz sympozjach organizowanych przez Międzynarodowy Komitet Socjologii Sportu, Międzynarodowy Zespół Koordynacyjny Badań Filozoficznych i Socjologicznych nad Kulturą Fizyczną obejmujący kraje Europy Środkowej i Wschodniej, a obecnie Europejskie Towarzystwo Socjologii Sportu. Wydawany w Polsce od 1966 r. rocznik, a w latach

1973-1983 kwartalnik Międzynarodowego Komitetu Socjologii Sportu, *International Review of Sport Sociology* oferował swoje łamy także dla licznych autorów z Polski. Artykuły i referaty socjologów polskich publikowane są również w wielu innych międzynarodowych czasopi-smach naukowych z interesującej nas dziedziny, międzynarodowych monografiach zbioro- wych oraz materiałach z kongresów, konferencji i sympozjów. Polska była wreszcie organi- zatorem kilku konferencji międzynarodowych: po raz pierwszy w 1963, a następnie w 1976, 1979, 1984, 1986, 1995, 1998 oraz 2004 r.

Obok rosnącej w szybkim tempie liczby artykułów naukowych publikowanych w czaso- pismach specjalistycznych i ogólnych, takich jak *Studia Socjologiczne* oraz *Kultura i Społe- czeństwo*, zwiększa się liczba książkowych monografii i opracowań syntetycznych: indywi- dualnych i zbiorowych. Pojawia się także pierwszy podręcznik z socjologii kultury fizycznej oraz wybory tekstów przeznaczone dla studentów (Krawczyk Z. 1974, 1995; Sekuła- Kwaśniewicz 1985; Wohl 1979, 1981). W encyklopedii kultury fizycznej i sportu (Krawczyk Z. 1997) oraz informatorach biograficznych wprowadzone zostały podstawowe kategorie i na- zwiska z obszaru socjologii kultury fizycznej.

Zauważone wyżej okoliczności powodują, że przedstawiając dorobek polskiej socjologii kultury fizycznej za ostatnie lata przyjmujemy nieco inną metodę postępowania, aniżeli czyni- liśmy to dotąd. Zrobimy to mianowicie bardziej skrótowo i syntetycznie, wymieniając jedynie podstawowe typy prowadzonych prac; do ich efektów sięgniemy natomiast w dalszych roz- działach niniejszego podręcznika.

A oto wspomniane typy podejmowanych w polskiej socjologii kultury fizycznej prac:

- **Studia teoretyczno-analityczne.** Dobiera się tu fakty „typowe” z morza zjawisk społecz- no-kulturowych, sięgając często do danych historycznych. Rozkłada się je na elementy, interpretuje, pokazuje wewnętrzną „ukrytą” naturę i strukturę, porządkuje, odkrywa wza- jemne powiązania, mechanizmy, prawidłowości, zależności, kierunki ewolucji, tendencje rozwojowe itp. (Krawczyk Z. 1981, 2000, 2007).
- **Studia teoretyczne** oparte na danych empirycznych i metodach empirycznych. Ich ce- chą charakterystyczną jest wychodzenie z teoretycznych hipotez, a zatem wpływających bardziej z teorii aniżeli doświadczenia praktycznego. Empiria służy jedynie do weryfikacji bądź falsyfikacji tych hipotez, przy czym dobór badanego obiektu jest konsekwencją dą- żenia do optymalizacji wyników teoretycznych (Kunicki 1984; Krawczyk Z., Kosiewicz, Pi- lat 1998; Dziubiński 2004).
- **Badania empiryczne**, w których chcemy naświetlić dany odcinek rzeczywistości lub pe- wien jego aspekt. Wówczas podchodzimy do badań także z pewnymi hipotezami, ale nie wynikają one głównie z dotychczasowej teorii, lecz są bądź luźnymi pomysłami na temat związków i prawidłowości, jakie zachodzą w danej grupie zjawisk bądź też mamy tylko in- tuicyjne przeświadczenie, że pewne tezy zawarte w szerszej teorii społecznej „sprawdza- ją się” na naszym materiale, chociaż przejawiają się swoiście. Tak np. możemy założyć, że sport pozostaje zjawiskiem integrującym, a więc grupotwórczym na wszystkich pozio- mach społecznej integracji, od małych grup począwszy a na społeczeństwie globalnym skończywszy (Wanat 1984; Matusiewicz 1990).
- **Badania skrajnie opisowe**, najczęściej monograficzne. Ukazujemy wówczas zjawisko całościowo, wydobywając jego specyfikę (przez porównanie do innych zjawisk już wcze- śniej poznanych). Badania te stosujemy wówczas, kiedy jesteśmy w fazie rozpoznawania nowego terenu lub wydaje się on nam nowy, nieznany. Występuje to w przypadku tzw. „białych plam”, które badacz „zarysowuje” niejako po raz pierwszy (Jankowski 1986; Pawlak 1983; Rekowski 1989; Jankowski, Krawczyk Z. 1997).

5. Socjologia kultury fizycznej a dyscypliny pokrewne

Socjologowie kultury fizycznej, podobnie jak reprezentanci innych subdyscyplin socjologicznych, korzystają obficie z terminów, pojęć i kategorii wypracowanych na gruncie socjologii ogólnej. Socjologia ogólna i jej stan rozwoju określa też w dominującym stopniu problematykę podejmowaną przez socjologów aktywności ruchowej, a w każdym razie jej główny nurt. Wypracowane na terenie socjologii ogólnej teorie wyjaśniające generalne zjawiska i procesy społeczne dostarczają też interesującym nas socjologom hipotez wyjaśniających swoiste dla nich pole badań. Socjologowie kultury fizycznej wreszcie czerpią obficie z arsenału metod i technik badawczych wypracowanych, opisanych i uzasadnionych przez socjologów ogólnych, a szczególnie tych, którzy specjalizują się w problematyce metod i technik badań socjologicznych. Na podstawie znajomości od lat realizowanych projektów badawczych w dziedzinie socjologii kultury fizycznej w różnych krajach, a także projektów porównawczych badań międzynarodowych można wnioskować, że preferencje określonych metod i technik, zarówno jakościowych jak też ilościowych w interesującej nas dziedzinie wyraźnie odpowiadają upodobaniom czy też modom warsztatowym lansowanym w tym zakresie przez socjologów – metodologów. Mówiąc zatem ogólnie, należy z całą pewnością skonstatować, że język, problematyka, koncepcje teoretyczne, metody i techniki badawcze przyjęte w danym modelu socjologii ogólnej mają fundamentalne znaczenie dla określonego typu socjologii kultury fizycznej.

Z drugiej jednak strony socjologowie zajmujący się aktywnością fizyczną chętnie sięgają do wzorów badawczych, problematyki oraz typów interpretacji charakterystycznych dla wielu innych socjologii szczegółowych, takich jak: socjotechnika, socjologia wychowania, socjologia organizacji, socjologia zawodów, socjologia stosunków politycznych, socjologia czasu wolnego, a przede wszystkim socjologia kultury.

Lista wymienionych wyżej subdyscyplin socjologicznych, z którymi socjologia kultury fizycznej pozostaje w swoistym mariażu, bynajmniej nie jest zamknięta, a nawet więcej: niemal z roku na rok pojawiają się nowe obszary eksploracyjne, które zbliżają zajmujących nas socjologów w swoistym warsztacie i kierunkach poszukiwań do innych specjalistów funkcjonujących w ciągle mnożących się typach socjologii szczegółowych. W ten sposób obok dążeń integracyjnych w interesującym nas środowisku naukowym napotykamy na proces wręcz przeciwny, o charakterze dezintegracyjnym, dzięki któremu pojawiają się, szczególnie w najmłodszym pokoleniu socjologów kultury fizycznej, wąscy specjaliści sytuujący swoje zainteresowania na małych poletkach badań międzydyscyplinarnych.

Tę wysoce złożoną sytuację w interesującej nas dziedzinie badań pogłębia fakt, iż w tym samym okresie, kiedy socjologia kultury fizycznej podlegała bujnemu rozwojowi, równie szybko rosły zastępy specjalistów w obrębie nauk technicznych, medycznych, przyrodniczych i humanistycznych zainteresowanych tą dziedziną życia. Toteż dotychczasowi znawcy przedmiotu penetrujący stosunkowo wąski krąg zjawisk właściwych wychowaniu fizycznemu, sportowi, rekreacji, turystyce i rehabilitacji ruchowej wnet utracili pozycję jedynych specjalistów z zakresu nauk o kulturze fizycznej. W całym świecie powołuje się instytuty i zakłady naukowe, najczęściej wielodyscyplinarne, do wieloaspektowych studiów nad zajmującą nas sferą życia, a szczególnie sportem. W gronie owych specjalistów socjologowie od początku zajmowali istotne miejsce, a to ze względu na walory reprezentowanej przez siebie dyscypliny. Stwarzała ona bowiem szanse na wyjaśnienie jednego z zasadniczych aspektów interesujących nas zjawisk, a mianowicie społeczno-kulturowej natury aktywności fizycznej, a po-

nadto dostarczała innym specjalistom stosunkowo przystępnych metod i narzędzi badawczych. W ten sposób ukształtowało się stosunkowo liczne grono „socjologizujących” reprezentantów nauk kultury fizycznej, ilościowo przerastających czasem kilkakrotnie zespoły o wykształceniu *stricte* socjologicznym, którzy sięgając do socjologii po techniki zbierania i analizy materiałów badawczych nie mają skłonności do wgłębiania się w zawile teorie socjologiczne, a samą socjologię traktują niemal wyłącznie jako naukę praktyczną. Podejmowane przez nich problemy są raczej problemami praktycznymi a nie teoretycznymi, zaś język *stricte* naukowy „miesza się” tu z powodzeniem z językiem potocznym. Sytuację tę pogłębia fakt, że „socjologizujący” znawcy kultury fizycznej nie upatrują w środowisku socjologicznym swojej grupy odniesienia, ale raczej czują się integralną częścią środowiska teoretyków sportu, wychowania fizycznego, rekreacji i turystyki, czy też mówiąc ogólnie – nauk o kulturze fizycznej.

W opisanych wyżej zjawiskach należy upatrywać głównych źródeł zdystansowania się a nawet odseparowania wielu socjologów kultury fizycznej od fundamentalnych problemów socjologicznych oraz często bardzo subtelnych konfrontacji teoretycznych. Z drugiej jednak strony, opisane zjawiska są świadectwem doniosłej funkcji socjologii i innych nauk pokrewnych w kształtowaniu nowej dziedziny nauk, a mianowicie nauk o kulturze fizycznej (czy – innymi słowy – aktywności fizycznej), które co najmniej od stulecia poszukują dla siebie uzasadnień teoretycznych w naukach podstawowych.

Znakomitą ilustrację wyżej opisanych osiągnięć stanowią dokonania dwóch pracowników Katedry Nauk Humanistycznych i Społecznych AWF w Warszawie. Mamy tu na uwadze monografię zbiorową inicjowaną i redagowaną przez Zbigniewa Dziubińskiego, poświęcone socjologii, filozofii, historii, pedagogice i psychologii kultury fizycznej (31 woluminów do 2018 roku) oraz publikowane od 2008 roku przez Jerzego Kosiewicza czasopismo *Physical Culture and Sport. Studies and Research*, AWF Warszawa.

Tak więc ewolucja modelu socjologii kultury fizycznej zależała i zależy nadal zarówno od przeobrażeń socjologii ogólnej oraz kierunków rozwoju poszczególnych subdyscyplin socjologicznych, jak też – w bardzo dużym stopniu – od dróg rozwojowych nauk kultury fizycznej, które w Polsce do niedawna jeszcze nosiły miano odzwierciedlające ich dawną, stosunkowo wąską pozycję – nauk wychowania fizycznego (Kosiewicz 2004, 2006).

Bibliografia

- Dziubiński Z. (2004), *Kultura fizyczna w wyższych seminariach duchownych Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa, Educator.
- Heinemann K. (1990), *Wprowadzenie do socjologii sportu*, Warszawa, COM SNP.
- Jankowski K. (1986), *Sport w publicystyce*, Warszawa, AWF.
- Jankowski K., Krawczyk Z. (1997), *Wartości i wzory kultury fizycznej młodzieży. Badania porównawcze*, Warszawa, AWF.
- Kłoskowska A. (1981), Przemówienie okolicznościowe. W: Z. Krawczyk, R. Kaniuk, J. Kosiewicz [red.], *Kulturowe wartości sportu*, t. 1, Warszawa, AWF.
- Kosiewicz J. (2004), *Filozoficzne aspekty kultury fizycznej i sportu*, Warszawa, BK.
- Kosiewicz J. [red.] (2006), *Sport, kultura, społeczeństwo. Księga pamiątkowa w 75-lecie urodzin profesora Zbigniewa Krawczyka*, Warszawa, Almamater WSE.
- Kosiewicz J. [red.] (2007), *Społeczne i kulturowe wartości sportu*, Warszawa, AWF.
- Kosiewicz J., Bany P., Piątkowska M., Żyśko J. (2010), *Nauki społeczne wobec sportu współczesnego*, Warszawa, BK.
- Krawczyk B. (1966), *Plany życiowe i preferencje zawodowe absolwentów AWF*, Warszawa, PWN.
- Krawczyk B. (1968), *Koncepcje wyższego szkolnictwa wychowania fizycznego w Polsce w latach 1919-1939*, Warszawa, PWN.

- Krawczyk B., Krawczyk Z. (1998), Socjologia sportu. W: Z. Krawczyk, K. Sowa [red.], *Socjologia w Polsce*, Rzeszów, WSP.
- Krawczyk Z. (1970), *Natura, kultura, sport. Kontrowersje teoretyczne w Polsce*, Warszawa, PWN.
- Krawczyk Z. [red.] (1974), *Filozofia i socjologia kultury fizycznej. Wybór tekstów*, Warszawa, PWN.
- Krawczyk Z. [red.] (1981), *Sport i kultura*, Warszawa, PWN.
- Krawczyk Z. [red.] (1995), *Socjologia kultury fizycznej. Podręcznik dla studentów wychowania fizycznego*, Warszawa, AWF.
- Krawczyk Z. [red.] (1997), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna, sport*, Warszawa, IK.
- Krawczyk Z., Kosiewicz J., Piłat K. [red.] (1998), *Sport w procesie integracji europejskiej*, Warszawa, AWF.
- Krawczyk Z., Sowa K. [red.] (1998), *Socjologia w Polsce*, Rzeszów, WSP.
- Krawczyk Z. (2000), *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, Warszawa, AWF.
- Krawczyk Z. (2007), *O turystyce i rekreacji*, Warszawa, Almamater WSE.
- Kunicki J.B. (1984), *Spoleczne bariery rekreacji fizycznej*, Warszawa, AWF.
- Kwaśniewicz W. [red.] (1989), *Orientacje teoretyczne we współczesnej socjologii*, Kraków, UJ.
- Kwilecki A. (1998), Tradycje. W: Z. Krawczyk, K. Sowa [red.], *Socjologia w Polsce*, Rzeszów, WSP.
- Luschen G., Sage G.H. (1981), Sport in Sociological Perspective. W: Cize [red.], *Handbook of Social Science of Sport*, Champaign – Illinois, Stipes Publishing Company.
- Markiewicz W. (1991), Wprowadzenie do socjologii. W: Z. Krawczyk, W. Morawski [red.], *Socjologia. Problemy podstawowe*, Warszawa, PWN.
- Matusewicz C. (1990), *Widowisko sportowe*, Warszawa, AWF.
- Pawlak A. (1983), *Status polskich olimpijczyków po zakończeniu kariery sportowej*, Warszawa, AWF.
- Pawłucki A. (2013), *Nauki o kulturze fizycznej*, Wrocław, AWF.
- Rekowski W. (1989), *Sport w przekazie telewizyjnym*, Warszawa, AWF.
- Sekuła-Kwaśniewicz H. [red.] (1985), *Kultura fizyczna i sport w ujęciu socjologicznym*, Kraków, AWF.
- Szacka B. (2003), *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa, Oficyna Naukowa.
- Szczurkiewicz T. (1969), Niektóre problemy socjologii ogólnej. W: Tenże, *Studia socjologiczne*, Warszawa, PWN.
- Sztompka P. (1991), Współczesne orientacje socjologiczne. W: Z. Krawczyk, W. Morawski [red.], *Socjologia. Problemy podstawowe*, Warszawa, PWN.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, Znak.
- Sztumski J. (1990), Metody i techniki badań socjologicznych. W: Z. Krawczyk, K. Sowa [red.], *Socjologia w Polsce*, Rzeszów, WSP.
- Turner J.H. (1985), *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa, PWN.
- Wanat S. (1984), *Kultura fizyczna klasy robotniczej*, Warszawa, AWF.
- Weiss O. (1999), *Einführung in die Sportsoziologie*, Viena, WUV.
- Weiss O. (2004), Perspective on the Sociology of Sport in Europe, *European Journal for Sport and Society*, 1(1).
- Wohl A. (1961), *Spoleczno-historyczne podłoże sportu*, Warszawa, SiT.
- Wohl A. (1968), *Spoleczne problemy kultury fizycznej*, Warszawa, AWF.
- Wohl A. (1979-81), *Socjologia kultury fizycznej. Zarys problematyki*, t. 1, 2, Warszawa, AWF.
- Ziemilski A. (1964), Sport stadionów i rzeczywistość społeczna. Hipotezy i wątpliwości, *Kultura i Społeczeństwo*, 4.

Literatura zalecana

- Heinemann K. (1990), *Wprowadzenie do socjologii sportu*, Warszawa, COM SNP.
- Krawczyk Z., Sowa K. [red.] (1998), *Socjologia w Polsce*, Rzeszów, WSP.
- Szacka B. (2005), *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa, Oficyna Naukowa.

Pytania

- ✓ Scharakteryzuj swoiste cechy socjologii jako dyscypliny naukowej.
- ✓ Omów ogólnie socjologię polską na tle socjologii światowej.
- ✓ Wskaż podstawowe fakty świadczące o rozwoju socjologii kultury fizycznej w świecie.
- ✓ Jakie są główne właściwości polskiej socjologii kultury fizycznej?
- ✓ Wyjaśnij różnicę między socjologią kultury fizycznej a socjologią sportu.
- ✓ Wskaż na relacje między socjologią kultury fizycznej a innymi naukami społecznymi o kulturze fizycznej.

Rozdział 2.

TEORETYCZNE ORIENTACJE W SOCJOLOGII KULTURY FIZYCZNEJ

Socjologia kultury fizycznej, podobnie jak wszelka inna nauka, nie stanowi prostego odbicia obiektywnej rzeczywistości. Wręcz odwrotnie: pozostaje zarówno jej odzwierciedleniem jak i konstrukcją. Sytuacja ta jest pochodną wielu okoliczności, spośród których wymienimy jedynie podstawowe.

Na plan pierwszy wysuwa się tu zapewne przyjęty przez badaczy **paradygmat**, tj. ogólna teoria nauki, która w określonym czasie i dziedzinie dostarcza modelowych rozwiązań interpretacyjnych. Niejako pochodną przyjętego paradygmatu jest określona **perspektywa poznawcza**, tj. pewien system założeń, hipotez i dyrektyw postępowania w procesie badawczym. Te z kolei implikują dobór metod i technik badawczych oraz sposób analizy uzyskanego materiału faktograficznego. Wreszcie ustalone na tej drodze dane są poddane zabiegowi tematyzacji, co wymaga użycia odpowiedniego języka, tj. pewnego systemu kategorii, pojęć i terminów, przy użyciu których dokonujemy określenia zjawisk i procesów podejmując jednocześnie próbę ich wyjaśnienia, a mianowicie wydobycia określonych związków i prawidłowości.

Wszystko to powoduje, że nie sposób zrozumieć i przyswoić sobie dorobku danej dyscypliny (subdyscypliny) nauki, w tym także socjologii kultury fizycznej, bez przynajmniej elementarnego rozpoznania orientacji teoretyczno-metodologicznych czy – innymi słowy – perspektyw poznawczych preferowanych i stosowanych przez określone środowisko naukowe.

Właśnie rozświetleniu tych zagadnień na gruncie socjologii kultury fizycznej poświęcony jest niniejszy rozdział.

1. Socjologiczne rozumienie kultury fizycznej

Płynność i wieloznaczność rozumienia kultury fizycznej jest następstwem wielu okoliczności. Na plan pierwszy wysuwają się tu zapewne kłopoty definicyjne z kulturą w ogóle, ale także zbyt różnorodne treści kryjące się w określeniu „fizyczna”. Ponadto kategoria ta, zanim znalazła prawo obywatelstwa w nauce, wcześniej funkcjonowała w świadomości potocznej, stanowiącej próbę racjonalizacji określonych działań praktycznych, szczególnie w dziedzinie edukacji młodego pokolenia. W ten sposób uwikłana została w określone konotacje z trudem poddając się jednoznaczному określeniu (Krawczyk 1997).

Jednakże, chociażby w celu uniknięcia zasadniczych nieporozumień wynikających z odmiennego zakresu znaczeniowego interesującej nas kategorii, spróbujemy wyodrębnić

podstawowe ujęcia kultury fizycznej jako specyficznej dziedziny kultury. Jak się wydaje, dążą się one sprowadzić do czterech względnie odrębnych typów:

- **Kultura fizyczna** to całokształt materialnego środowiska kształtowanego przez człowieka zgodnie z jego potrzebami, możliwościami i wartościami. Dzięki temu ma ona specyficznie ludzki wymiar i jako taka nie istnieje poza światem człowieka. Wręcz odwrotnie – jest jego integralną częścią i stanowi podstawę wszelkiej kultury. W tym określeniu kultury fizycznej mieści się zarówno świat „uczłowieczonej natury”, jak też tak zwana kultura materialna, to jest „sztuczne” otoczenie człowieka oddziałujące zwrotnie na jego sposób życia. W tym zbiorze desygnatów znajdzie się wreszcie sam człowiek jako istota fizyczna powiązana niezliczonymi nićmi z całym środowiskiem przyrodniczym i współistniejąca z nim na zasadzie względnej homeostazy.
- **Kultura fizyczna** to system wartości, działań oraz ich efektów w dziedzinie cielesnej aktywności człowieka określonych zewnętrznymi warunkami i stymulowanych społecznymi potrzebami. Należać tu będzie zarówno praca fizyczna, jak też wszelkie inne zachowania mające na celu doskonalenie gatunku ludzkiego, zdrowia, sprawności i ekspresji ciała. Formy i treści owych działań są relatywne i zależą od typu społeczeństwa, stopnia jego rozwoju oraz systemu znaczeń i symboli. Są one zatem społecznie determinowane i posiadają społeczne funkcje.
- **Kultura fizyczna** to całokształt form aktywności ruchowej człowieka podejmowanych świadomie i celowo dla pomnażania zdrowia, rozwoju, sprawności fizycznej i urody człowieka, podporządkowanych wzorowi osobowości wszechstronnej, harmonijnej i dynamicznej. Kreacja i rekreacja ciała ma w tym rozumieniu charakter dopełniający w stosunku do innych socjalizacyjnych i wychowawczych oddziaływań na jednostkę. Formy te mają tendencję do instytucjonalizacji i przejawiają się obecnie przede wszystkim w postaci gier i zabaw, gimnastyki, rozmaitych sportów i turystyki. To rozumienie kultury fizycznej – lub inaczej – cielesnej, legło u podstaw prądów pedagogicznych i oświatowych, jakie rozwinęły się obecnie w krajach znajdujących się pod dominującym wpływem cywilizacji europejskiej.
- **Kultura fizyczna** rozumiana jako synonim sportu. Zarówno w Polsce, jak i innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej, to pojmowanie interesującej nas kategorii występuje tylko sporadycznie. Wręcz odwrotnie, spotykamy tu bardzo często (Matwiejew 1984) próbę przeciwstawienia tych dwóch pojęć. Mówi się mianowicie o kulturze fizycznej i sporcie jako obszarach rozłącznych. Jednakże owa rozłączność nie została, jak dotąd, dostatecznie uzasadniona teoretycznie, dlatego spotyka się często z uzasadnioną negacją. Identyfikacja kultury fizycznej i sportu występuje natomiast z reguły w literaturze zachodniej, w której zresztą to pierwsze pojęcie wyrażane jest przy pomocy innego terminu, a mianowicie „aktywność fizyczna”. Jednakże coraz konsekwentniej specjaliści posługują się tu pojęciem „sport” i określeniami pochodnymi: nauki o sporcie, filozofia sportu, socjologia sportu, pedagogika sportu, psychologia sportu itp. Na gruncie nauk o kulturze fizycznej tendencja ta daje o sobie znać także w dziedzinie nauk przyrodniczych; wymienia się tu na przykład antropologię, fizjologię czy biomechanikę sportu.

Zrekonstruowane wyżej cztery zasadnicze występujące w literaturze naukowej typy pojmowania kultury fizycznej mają znaczenie analityczne i porządkujące. Naszą intencją nie jest ich wartościowanie, a tym bardziej hierarchizacja z punktu widzenia stopnia poprawności czy przydatności. Zostały one sformułowane według obojętnej aksjologicznie zasady zakresu

znaczeniowego tej kategorii. Pierwsze wyróżnione przez nas pojmowanie kultury fizycznej ma charakter globalny, dlatego może stanowić dogodny pomost integracji omawianej dziedziny z naukami o człowieku, kulturze i naturze, a przede wszystkim z naukami aksjologicznymi. Rozumienie drugie i trzecie są zakresowo zbliżone, chociaż nie pokrywają się całkowicie. Drugie włącza w swój obręb także czynności bezpośrednio użyteczne, mianowicie pracę fizyczną, ponadto przydatne jest bardziej dla nauk podstawowych (teoretycznych) o kulturze fizycznej. Natomiast wyszczególniony trzeci typ pojmowania interesującej nas dziedziny został ujęty od strony instytucjonalno-praktycznej, przez co zawłaszczony został przede wszystkim przez nauki o charakterze praktycznym.

W nawiązaniu do tych dwóch ujęć przyjmujemy następującą definicję zajmującej nas dziedziny: **Kultura fizyczna jest to względnie zintegrowany i utrwalony system zachowań w dziedzinie dbałości o rozwój fizyczny, sprawność ruchową, zdrowie, urodę, cielesną doskonałość i ekspresję człowieka, przebiegających według przyjętych w danej zbiorowości wzorów, a także rezultaty owych zachowań.**

2. Trzy modele socjologii kultury fizycznej

Rozpatrując ponad stuletnią tradycję oraz współczesny stan socjologii kultury fizycznej w świecie, można bez większego ryzyka błędu zauważyć, iż – jak dotąd – występowała ona w potrójnej postaci: **historycznej**, **analitycznej** oraz **empirycznej**. Pierwsze dwa podejścia pojawiły się bodaj jednocześnie, a mianowicie w pierwszej fazie rozwoju interesującej nas dyscypliny i posiadały niejako przygotowawczy charakter. Natomiast empiryczna socjologia kultury fizycznej zrodziła się tuż po II wojnie światowej i rozprzestrzeniła niezmiernie szybko w latach następnych. W pewnym okresie wydawało się, że ten ostatni typ wystąpi w roli monopolisty, co było prawdopodobne szczególnie dla Kanady i Stanów Zjednoczonych. Jednakże już w latach siedemdziesiątych następuje pewien niedosyt z powodu tej jednostronności. Obecnie notujemy swoisty renesans zarówno socjologiczno-historycznych badań nad kulturą fizyczną, jak też pogłębienie refleksji analitycznej w tym zakresie.

Wyżej przedstawiony schemat typologiczny sytuacji socjologii kultury fizycznej w świecie jest charakterystyczny głównie dla Ameryki i dla krajów znajdujących się pod dominującym wpływem socjologii amerykańskiej. W Wielkiej Brytanii np. lub w Niemczech sytuacja nie jest aż tak klarowna, a w krajach Europy Wschodniej doświadczenia w interesującej nas dziedzinie biegły jeszcze innym tropem. Tutaj mianowicie już od początku lat sześćdziesiątych także można było zauważyć swoistą modę na socjologię empiryczną i jej gwałtowny, ilościowy wzrost. Jednakże badania socjologiczno-historyczne i refleksja analityczna nad kulturą fizyczną jako zjawiskiem społecznym nigdy nie zaniknęły. Zmieniały się zatem jedynie wzajemne proporcje między wymienionymi przez nas metodami, ażeby obecnie osiągnąć pewną równowagę. Niemniej podejście empiryczne – ujmując rzecz ilościowo – zdarza się tu najczęściej.

Nie trudno zauważyć, że kryterium wyróżniającym trzy wymienione wyżej modele socjologii kultury fizycznej stanowią: przesłanki teoretyczne, metodologia badań oraz techniki zbierania, opisu i analizy materiału empirycznego. Zwolennicy pierwszego typu hołdują zasadzie, że bez ukazania „korzeni” zjawisk i procesów współczesność jest nieczytelna. „Analitycy” sądzą, że najpierw należy doprowadzić do uporządkowania świata kategorii i pojęć oraz przedstawić hipotetyczny model związków między zjawiskami i procesami, a dopiero wtórnie ukazywać rzeczywistość empiryczną. Empirycy natomiast powiadają, że czas spekulatywnej wiedzy społecznej dawno już minął. Tak więc również na terenie socjologii kultury

fizycznej chodzi przede wszystkim o rzetelne opisanie rzeczywistości w całym bogactwie konkretnych przejawów oraz ukazanie ich genezy, struktury i funkcji.

Konsekwentnie ci pierwsi sięgają przede wszystkim do faktów z przeszłości i ukazują jej wpływ na współczesną kulturę fizyczną. Ci drudzy poprzestają często na bardzo subtelnej i drobiazgowej analizie teoretycznej zjawisk „typowych”, niejako soczewkowych, które są przejawami głębokiej struktury rzeczywistości jako takiej, rozumianej bardziej w kategoriach statycznych, aniżeli dynamicznych. Wreszcie zwolennicy empirycznej socjologii kultury fizycznej zajmują się przede wszystkim gromadzeniem danych przy pomocy wielu wzajemnie dopełniających się technik badawczych oraz nakreśleniem możliwie wiernego obrazu interesującej nas rzeczywistości, zarówno w strukturalno-statycznej, jak też ewolucyjno-dynamicznej perspektywie. Z reguły jednak nie posługują się oni kategorią długiego trwania; zajmuje ich aktualny obraz zjawiska, stąd także niechętnie wybiegają myślą w przyszłość. Zarówno więc retrospekcja, jak też prospekcja nie stanowią najmocniejszych stron empirycznej socjologii kultury fizycznej; zadowala się ona najczęściej dokonaniem diagnozy aktualnego stanu rzeczy.

Można przewidywać, że w przyszłości te trzy modele socjologii kultury fizycznej będą występować obok siebie, ale już nie tyle opozycyjnie, ile dopełniając. Bowiem coraz częściej dochodzi do głosu przekonanie, iż owe trzy podejścia naświetlają jedynie różne strony zagadnienia, stąd też ich odrębność ma jedynie względny charakter. Mimo to należy oczekiwać, że nadal będzie dominować model socjologii empirycznej, chociaż nie będzie to zapewne typ empiryzmu skrajnego, ale tzw. empiryzm konceptualny. Procesowi temu sprzyjać będą zauważane już dziś w socjologii światowej tendencje do rezygnacji z postaw redukcjonistycznych oraz renesans socjologii historycznej (Sztompka 2002).

3. Teoretyczno-metodologiczne orientacje w socjologii kultury fizycznej

Mozaika orientacji teoretyczno-metodologicznych właściwych współczesnej socjologii kultury fizycznej jest niezwykle trudna do usystematyzowania, a tym bardziej klasyfikacji czy chociażby typologii. Na ten stan rzeczy składa się co najmniej kilka okoliczności.

Po pierwsze autorzy większości prowadzonych badań empirycznych w interesującym nas przedmiocie nie formułują *explicite* własnych teorii; nie zawsze też wiążą swoje poszukiwania z określoną teorią socjologiczną (Heinemann 1990: 10-11). Najczęściej odwołują się oni do ogólnych kategorii i pojęć socjologicznych i w ich perspektywie rozpatrują wybrane problemy właściwe kulturze fizycznej jako zjawisku społecznemu. Stąd też nawet prace syntetyczne, w tym także podręczniki akademickie, zresztą najczęściej wieloautorskie, rzadko w swojej koncepcji i strukturze tematycznej podporządkowane są określonej, socjologicznej teorii.

Ponadto samo pojęcie teorii, w tym teorii socjologicznej, funkcjonuje – jak wiadomo – w wielu znaczeniach, a próba sprowadzenia ich do „wspólnego mianownika” przynosi w konsekwencji definicje na tyle ogólne, że trudne do wykorzystania w analizie różnorodnych tekstów, które mogą być zaliczone do problematyki socjologii kultury fizycznej. I tak np. jeden ze znawców światowej teorii socjologicznej, Francis M. Abraham, powiada, że przez teorię będzie rozumiał „konceptualny schemat przydatny do wyjaśniania obserwowanych prawidłowości lub zależności między dwoma bądź większą ilością zmiennych” (Abraham 1982: 3). Zaś Robert K. Merton zauważa, że teoria socjologiczna może być rozumiana jako: 1) metodologia, 2) ogólne socjologiczne orientacje, 3) analizy socjologicznych koncepcji, 4) *post factum* socjologiczne interpretacje, 5) empiryczne generalizacje w socjologii oraz 6) socjologiczna

teoria w sensie ogólnym (Merton 1972). Toteż nie wdając się w bardziej szczegółowe rozważania na ten skomplikowany temat przyjmujemy za Piotrem Sztompką, że „teorią socjologiczną jest wszelki zespół założeń ontologicznych, epistemologicznych i metodologicznych, abstrakcyjnych pojęć i ogólnych twierdzeń o rzeczywistości społecznej, mający dostarczyć wyjaśnienia dostępnej wiedzy opisowej na jej temat oraz ukierunkować dalsze badania” (Sztompka 1985: 12).

Poszukując teoretycznych uwikłań efektów studiów i badań socjologicznych w zajmującej nas dziedzinie, można czynić to na dwa sposoby: 1) bądź to wychodząc ze znanych kierunków teoretyczno-metodologicznych, właściwych współczesnej socjologii, próbować zaobserwować, czy wśród setek druków zwartych i artykułów poświęconych zajmującej nas dziedzinie znajdują się takie, które bez większych wahań mogą być zaliczone do któregoś z nich, 2) bądź to dokonując przeglądu i krytycznej analizy bardziej „ambitnych” teoretycznych prac socjologów kultury fizycznej próbować niejako *a posteriori* konstruować typy podejść teoretyczno-metodologicznych, właściwych określonym zbiorom autorów.

Wykorzystując to pierwsze podejście, spróbujemy dokonać typologii orientacji teoretyczno-metodologicznych właściwych autorom podejmującym problemy relacji między kulturą fizyczną a społeczeństwem.

- **Orientacja systemowo-funkcjonalistyczna.** Jej zwolennicy nawiązując do klasyków socjologii, takich jak: Herbert Spencer, Emil Durkheim, Bronisław Malinowski, Talcott Parsons i Robert K. Merton ujmują społeczeństwo jako system, tj. wyodrębnioną ze społecznego otoczenia całość względnie autonomicznych elementów wzajemnie ze sobą powiązanych. Owe elementy (podzespoły, podsystemy) pełnią wobec całości określone funkcje. Niektóre z nich mogą być dysfunkcjonalne; prowadzą one najczęściej do restrukturyzacji systemu, czy – innymi słowy – jego modernizacji. Kultura fizyczna rozpatrywana z tej perspektywy jest ujmowana zazwyczaj jako subsystem kultury globalnej, na który składają się: ideologie, wartości, wzory, normy, instytucje i zachowania regulujące aktywność ruchową człowieka (Heinemann 1990; Giulianotti 2005).
- **Orientacja etnometodologiczna.** Z tej perspektywy poznawczej kultura fizyczna jako zróżnicowana całość rozwija się na gruncie tradycji oraz współczesnych doświadczeń etnicznych i narodowych. Jest ona zatem pojmowana i odczuwana wielorako oraz posiada odrębne znaczenie i funkcje w zależności od „korzeni”, z jakich wyrasta. Jako taka jest zinternalizowana i przeżywana przez osobników danej grupy etnicznej lub narodowej, przyczyniając się do budowania poczucia jej tożsamości i autonomii. Jednakże międzykulturowe badania porównawcze nad wzorami fizycznymi wskazują, że etnicznie determinowane podstawowe wartości somatyczne mają charakter uniwersalny (Kew 1986; Cheska 1988; Bradley 2002; Lipoński 2004; Nosal 2009).
- **Symboliczny interakcjonizm.** Reprezentanci tego kierunku teoretyczno-metodologicznego traktują społeczeństwo jako zbiorowość złożoną z aktywnych jednostek, refleksyjnie i twórczo odnoszących się do środowiska społecznego, w którym działają. Tak więc działanie jest skomplikowanym procesem, którego istota określana jest przez znaczenie, jakie zostaje mu nadane przez poszczególnych osobników ludzkich. Rozszyfrowanie zaś znaczenia działań innych ludzi polega na uchwyceniu sensu (interpretacji) tych działań jako symboli intencji podmiotów działających. W procesie działania społecznego tworzy się siatka symbolicznych interakcji, których spłot stanowi swoistą tkankę życia społecznego. Kultura fizyczna (a przede wszystkim sport widowiskowy) analizowana z tego punktu widzenia jawi się zatem jako system znaczeń współtworzonych i wzajem -

nie komunikowanych oraz interpretowanych przez osobników biorących w niej udział (Tyszką 1973; Leonard II, Schmitt 1987; Lipiec 1994).

- **Teoria konfliktu.** W nawiązaniu do klasyków socjologii, takich jak Karol Marks (1818-1883), Georg Simmel, Max Weber zwolennicy tej orientacji interpretują społeczeństwo nie w kategoriach harmonii, ale – wręcz przeciwnie – antynomii, która wynika ze sprzecznych interesów, celów i dążeń poszczególnych jednostek i grup społecznych. Owe sprzeczności nie są czymś wyjątkowym; pozostają one regułą stosunków międzyludzkich w sensie indywidualnym i zbiorowym i jako takie pełnią rolę głównego czynnika zmiany społecznej. Obejmują one zatem także wszelkie historyczne i współczesne przejawy kultury fizycznej, a w szczególności sport wyczynowy, którego istotą jest właśnie egzystencjalny konflikt (Eitzen 1988; Dziubiński 2007).
- **Orientacja społeczno-historyczna.** Wywodzi się ona z założeń materializmu historycznego i zakłada, że rzeczywistość społeczna pozostaje całością wzajemnie powiązanych elementów. Nie sposób więc zrozumieć jakiegokolwiek segmentu życia społecznego, w tym kultury fizycznej, bez odniesienia go do owej całości, tworzącej swoisty kontekst społeczny. Społeczeństwo pozostające strumieniem zdarzeń winno być rozpatrywane w kategoriach dynamicznych i historycznych: teraźniejszość wynika z przeszłości i nosi niejako w sobie załączki przyszłych form bytowania. Skuteczność działań jednostek zależy nie tylko od ich aktywności, ale – przede wszystkim – od warunków strukturalnych o charakterze obiektywnym. Wszystkie te właściwości mają walor uniwersalny, muszą zatem być dostrzeżone i ujawnione także na gruncie kultury fizycznej jako właśnie przejawu historycznie zmiennej i społecznie zdeterminowanej, swoistej rzeczywistości kulturowej rozumianej w sensie globalnym (Wohl 1979-1981).
- **Orientacja pozytywistyczna.** Współcześnie występuje ona w postaci tzw. trzeciego pozytywizmu i zmierza do uzasadnienia możliwości budowania socjologii na wzór nauk przyrodniczych. Społeczeństwo kształtuje się tu jako wyraz ewolucji gatunku *homo*, które należy rozpatrywać przede wszystkim w związku ze środowiskiem przyrodniczym. W nauce zwolennicy tego stanowiska preferują opis faktów, a ich analiza dokonywana jest głównie w kategoriach ilościowych. Konsekwentnie więc teoria ta zastosowana do interesującej nas rzeczywistości podkreśla przede wszystkim niezbędną opis i pomiar faktów z dziedziny aktywności fizycznej człowieka oraz korelacji między nimi a tzw. zmiennymi niezależnymi (Edwards 1973).

Omówione wyżej syntetycznie orientacje teoretyczne przejawiające się na gruncie socjologii kultury fizycznej mają charakter konstrukcji modelowych. W rzeczywistości bowiem nie występują w tak skrajnie czystej postaci i nie zawsze są *explicite* wyartykułowane. Bardzo często zarysowane zostają zaledwie śladowo. Zdarzają się też nawiązania lansowanych dziś w socjologii orientacji teoretycznych poststrukturalizmu i postmodernizmu (Blackshaw 2002).

4. Poznawcze i praktyczne funkcje socjologii kultury fizycznej

Podjęte próby całościowego spojrzenia na dorobek światowej socjologii kultury fizycznej (Krawczyk 1980; Luschen, Sage 1981; Luschen 1981; Kosiewicz 2007) stanowią dostateczną podstawę dla sformułowania kilku tez odnoszących się do śledzonych z punktu widzenia podejmowanej aktualnie problematyki osiągnięć w tej dziedzinie nauki. Uświadamiają

one szybki i wielowariantowy rozwój owej dyscypliny, wskazują na duże zróżnicowanie kierunków poszukiwań, uwzględniając niekwestionowane jej efekty praktyczne, ale także obnażają wieloznaczność i słabości. Uprzytomiają więc fakt, iż prowadzone studia i badania socjologiczne nad kulturą fizyczną są jednym z istotnych przejawów zastosowania teorii i metody socjologicznej do analizy i interpretacji zjawisk swoistych. Ujmując rzecz syntetycznie, można rezultaty tych doświadczeń sprowadzić do sześciu grup problemowych i funkcji praktycznych zajmującej nas dziedziny.

- **Wychowanie oraz socjalizacja przez i do kultury fizycznej.** Jest to problematyka bardzo bogata, a jednocześnie doniosła, zważywszy, że kultura fizyczna jest przede wszystkim domeną aktywności dzieci i młodzieży podlegającej intensywnym procesom socjalizacji i wychowania. Chodzi tu o stopień uświadomienia i internalizacji wartości wpisanych w interesującą nas dziedzinę, o efekty wdrożeń do ról społecznych, jakie oferuje ona swoim uczestnikom, o ukazanie walorów grup odtwórczych aktywności fizycznej, o rodzaje i specyfikę więzi, jakie aktywność ta buduje oraz – w konsekwencji – o efekty uczestnictwa w kulturze fizycznej w zakresie kształtowania pożądanych cech osobowości. Na uwagę z tego punktu widzenia zasługują zrodzone przez aktywność fizyczną wzory i antywzory będące instrumentem autoedukacji bądź dewiacji w obrębie poszczególnych środowisk. Mamy tu na myśli przede wszystkim tzw. wypaczenia czy patologie sportu, biorące się m.in. z fetyszyzowania wyniku sportowego oraz redukcji do minimum wszelkich innych jego znaczeń czy funkcji. Stan badań w tym zakresie należy uznać za zadowalający. Na pozytywne podkreślenie zasługuje fakt, iż wysiłki socjologów spotykają się tu i uzupełniają z bardziej ilościowo rozbudowanymi badaniami pedagogów i psychologów społecznych, którzy dość szerokim frontem weszli na teren wychowania fizycznego, sportu i rekreacji. Realizacja tej możliwości zależy bowiem od siły środowiska wychowawczego, a wdrażanie młodzieży do kultury fizycznej winno być procesem intencjonalnym, jak każdy inny proces pedagogiczny (Dziubiński 2007; Nowocień 2007).
- **Społeczne aspekty organizacji kultury fizycznej.** System organizacyjny kultury fizycznej tworzony jest, z jednej strony, spontanicznie oraz z drugiej – świadomie i celowo. Będąc w dużej mierze zapożyczony z zewnątrz i stale doskonalony, głównie na skutek zauważonych trudności i dysfunkcji, rządzi się swoistymi prawami. Wydaje się, że współcześnie tendencje biurokratyczne w tej dziedzinie są bardzo silne, a dominacja celów instrumentalnych nad autotelicznymi jest wyraźnie widoczna. Badania socjologiczne nad organizacją kultury fizycznej rozwijane są w dwóch zasadniczych kierunkach. Pierwszy obejmuje jej formy makrostrukturalne w zakresie globalnym, kontynentalnym bądź krajowym i uwidacznia wpływ, jaki na owe struktury wywierają czynniki ekonomiczne, polityczne i cywilizacyjne. Drugi dotyczy mikrosystemów organizacyjnych interesującej nas dziedziny, a przede wszystkim sportu. Badacze tego zjawiska śledzą np. funkcjonalne lub dysfunkcjonalne oddziaływanie systemu organizacyjnego zespołów sportowych na rezultaty we współzawodnictwie sportowym (Doktor 2005).
- **Procesy profesjonalizacji kultury fizycznej.** Wielki awans kultury fizycznej, jaki dokonał się na naszych oczach w społeczeństwach rozwiniętych, spowodowany został – na co zwróciliśmy uwagę wyżej – przez fakt, iż stała się ona nie tylko elementem dowolnej sfery aktywności ludzi, ale także ważnym czynnikiem realizacji celów instrumentalnych. Jednocześnie dziedzina ta poddawana jest szybkim procesom wewnętrznego różnicowania i racjonalizacji. Prowadzi to w sposób naturalny do powstania wielkiej armii specjalistów, którzy nią kierują, organizują, tworzą i rozwijają oraz wdrażają i upowszechniają.

- Chodzi tu przede wszystkim o liczne rzesze nauczycieli wychowania fizycznego i trenerów, specjalistów rekreacji i rehabilitacji, a także o organizatorów instytucji i imprez sportowych, nie tylko z wyższym czy półwyższym wykształceniem, ale także o instruktorów i działaczy sportowych, uzyskujących „przysposobienie do sportu” w wielorakich formach kształcenia i doskonalenia. Ta sfera funkcjonowania „ludzi kultury fizycznej” była od dawna przedmiotem zainteresowania socjologów i reprezentantów dyscyplin pokrewnych. Można też powiedzieć, że w tym zakresie osiągnięto niekwestionowane rezultaty badawcze, nie tylko w sensie ilościowym, ale także jakościowym. Chodzi tu o bogatą problematykę pedeutologiczną, o zawód i styl życia wychowawców fizycznych, o system kształcenia i zatrudnienia kadr kultury fizycznej oraz o społeczne potrzeby i kierunki dalszych procesów profesjonalizacji w interesującej nas dziedzinie (Krawczyk 1978; Żukowski 1989; Cieśliński 2005). Te studia i badania kontynuowane obecnie i odnoszone do sytuacji w innych krajach, mogą stać się istotną przesłanką do dalszej racjonalizacji polityki kształcenia i polityki kadrowej w omawianej przez nas dziedzinie. Bardziej powikłane i trudniejsze do wyjaśnienia są procesy profesjonalizacji dokonujące się w światowym sporcie wyczynowym i ich wpływ na sport polski. Zagadnienia te budzą duże zainteresowanie socjologów, szczególnie na Zachodzie. W oparciu o ich prace można sformułować zarówno ważne tezy objaśniające *status quo* współczesnego sportu oraz równie doniosłe dyrektywy programowe. Zważywszy na fakt, iż zagadnienia te wymagają szybkich i skutecznych rozwiązań praktycznych, należy oczekiwać rozwoju zainteresowań i badań socjologicznych, zmierzających w tym kierunku.
- **Socjologia stosunków politycznych wobec kultury fizycznej.** Kultura fizyczna, a szczególnie sport, funkcjonuje nie tylko w charakterze społecznej instytucji, ale także jako jeden z istotnych ruchów społecznych o charakterze masowym w skali międzynarodowej. Stąd też była ona i jest nadal przedmiotem studiów i dociekań socjologiczno-historycznych i politologicznych. Chodzi tu o opisanie ideologiczno-politycznych doktryn kultury fizycznej, o ukazanie jej roli w stosunkach międzynarodowych, o związki zajmującej nas dziedziny z polityką, o sport jako narzędzie propagandy wartości pozasportowych, o klasowe, narodowe i uniwersalne treści kultury fizycznej, wreszcie o jej walory jako narzędzia polityki społecznej. Wielką doniosłość tych studiów i ich rezultatów trudno byłoby przecenić, zważywszy na duży wpływ sytuacji międzynarodowej na losy poszczególnych krajów i narodów (Młodzikowski 1979; Krawczyk 2000). Trudno jest orzec, w jakim stopniu wspomniane efekty badawcze mają wpływ na kierunek działań ludzi i instytucji kreujących tę sferę życia społecznego w skali krajowej i międzynarodowej. Zważywszy jednak na ekspertyzy zamawiane, nierzadko u reprezentantów nauk społecznych o kulturze fizycznej, oraz propozycje platform i wykładni wielu bardzo istotnych spraw w interesującej nas dziedzinie, a także udział licznych pracowników nauki w wypracowywaniu programów działania w obrębie kultury fizycznej – w skali krajowej i międzynarodowej – dalsze badania nad tą problematyką wydają się mieć duże, zarówno teoretyczne jak i praktyczne, znaczenie (Bainer 2001; Dziubiński, Jankowski 2015).
- **Kultura fizyczna jako element kultury globalnej.** Kultura fizyczna, a szczególnie sport, fascynuje dziś zarówno szerokie rzesze ludzi, jak i elity intelektualne i z tej właśnie racji ma zapewnioną, ważną pozycję we współczesnej kulturze globalnej. Świadomość tego faktu jest istotnie ugruntowana wśród teoretycznie, w tym socjologicznie, zorientowanych badaczy tej dziedziny życia. Uwidoczniona została przez nich w dostatecznym stopniu obecność kultury fizycznej i zdrowotnej w świadomości historycznej i współczesnej klas

i grup społecznych. Ukazano wartość aktywności ruchowej w sposobie i stylu życia wybranych zbiorowości społecznych. Ujawniono wzajemne przenikanie się wzorów kultury fizycznej i wzorów kultury ogólnej. Zwrócono uwagę na duży wpływ rekreacji ruchowej na kulturę czasu wolnego. Zarejestrowano wpływ środków masowego przekazu na ugruntowanie się miejsca sportu w kulturze masowej. Poddano pogłębionej analizie wielorakie związki między sportem i sztuką, czy szerzej – kulturą artystyczną. Usiłowano śledzić wielkie sukcesy sportu współczesnego w perspektywie dialektyki procesów desakralizacji i sakralizacji kultury. Wreszcie niebagatelne są także efekty dotyczące refleksji nad strukturą i funkcjami socjologii w systemie nauk społecznych o kulturze fizycznej (Krawczyk 1997). Studia i badania prowadzone w tym zakresie tematycznym mają przede wszystkim znaczenie teoretyczne. Niemniej posiadają one także walory praktyczne, szczególnie w obszarze polityki społecznej i kulturalnej (Dyck 2000).

- **Socjotechnika sportu.** Sport można rozumieć jako proces technologiczny, którego celem jest osiągnięcie maksymalnych wyników, ściśle wymiernych i porównywalnych w skali indywidualnej i zespołowej. Wbrew niektórym opiniom ta cecha sportu ma charakter uniwersalny, a więc nie odnosi się tylko do sportu wyczynowego. Daje o sobie znać już na skwerach i podwórkach, jest widoczna na boiskach szkolnych, występuje jako miernik rezultatów wysiłku w rehabilitacji, świadczy o efektywności działań rekreacyjnych (podtrzymywanie i rozwój sprawności fizycznej ogólnej i specjalnej), a tym bardziej manifestuje się na wszystkich poziomach wyczynu, począwszy od młodzieżowych sekcji klubów sportowych i szkolnych klas sportowych, a skończywszy na kadrze narodowej. Analizując sport w tej perspektywie socjolog zadaje sobie pytanie o społeczne warunki i stymulacje, a jednocześnie bariery przeszkadzające w osiąganiu celów praktycznych. Interesuje go problem otwartości i dostępności sportu jako instytucji, jego zasięg społeczny, kanały rekrutacji, przyczyny i skutki selekcji oceniane właśnie z punktu widzenia kryterium skuteczności działania, mierzonego osiągniętym rezultatem sportowym. Dalej chodzi tu o społecznie determinowaną sferę motywacji do uczestnictwa w sporcie oraz do podejmowania treningu sportowego. Socjolog może ocenić instytucję mecenatu nad sportem, kierunki i formy skutecznej opieki (także finansowej) nad sportowcami. Wreszcie zwraca uwagę na niezamierzone skutki uczestnictwa sportowego i ich koszt społeczny (Dziubiński 2007). Dorobek socjologii w tej sferze badań jest stosunkowo obfity, interesujący i praktycznie doniosły, chociaż nie doczekał się dotąd wielu opracowań syntetycznych, chociażby na poziomie podręcznikowym, czy w postaci skryptów dla nauczycieli wychowania fizycznego i trenerów. Stąd zapewne wynikają pojawiające się często opinie sceptyczne pod adresem nie tylko zresztą socjologów, ale także innych badaczy (pedagogów, psychologów), którzy korzystają obficie z podejścia socjotechnicznego i podejmują w istocie rzeczy problematykę socjotechniczną.

Bibliografia

- Abraham M.F. (1982), *Modern Sociological Theory. An Introduction*, Bombay – Calcuta – Madras, Delhi Oxford University Press.
- Bainer A. (2001), *Sport, Nationalism and Globalization. European and North American Perspectives*, Albany, State University of New York.
- Blackshaw T. (2002), The Sociology of Sport Reassessed in Light of the Phenomenon of Zygmunt Bauman, *International Review for the Sociology of Sport*, 37(2).
- Bradley J.M. (2002), The Patriot Game, *International Review for the Sociology of Sport*, 37(2).
- Cheska A.T. (1988), Ethnicity, Identity and Sport. The Persistence of Power, *International Review for the Sociology of Sport*, 23(2).

- Cieśliński R. (2005,) *Sytuacja społeczno-zawodowa nauczycieli wychowania fizycznego*, Warszawa, AWF.
- Doktor K. (2005), *Zarys socjologii zarządzania sportem*, Warszawa, PKMS.
- Dyck N. (2000), *Games, Sports and Culture*, Oxford, Berg.
- Dziubiński Z. [red.] (2007), *Drogi i bezdroża sportu i turystyki*, Warszawa, AWF/SALOS RP.
- Dziubiński Z. [red.] (2007), *Sport a agresja*, Warszawa, AWF/SALOS RP.
- Dziubiński Z., Jankowski K.W. (2015), *Kultura fizyczna a polityka*, Warszawa, AWF/SALOS RP.
- Edwards H. (1973), *Sociology of Sport*, Illinois, The Dorsey Press Homewood.
- Eitzen D.S. (1988), Conflict Theory and Deviance in Sport, *International Review for the Sociology of Sport*, 23(3).
- Giulianotti R. (2005), *Sport: A Critical Sociology*, Cambridge, Polity Press.
- Heinemann K., Wiebke P. (1990), 25 Years of the International Review for the Sociology of Sport – a Content Analysis, *International Review for the Sociology of Sport*, 25(1).
- Kew F. (1986), Playing the Game: An Ethnomethodological Perspective, *International Review for the Sociology of Sport*, 21(4).
- Kosiewicz J. (2007), Socjologia sportu w Europie – perspektywa historyczna i badawcza. W: J. Kosiewicz [red.], *Społeczne i kulturowe wartości sportu*, Warszawa, AWF.
- Krawczyk Z. (1978), *Absolwenci uczelni wychowania fizycznego. Studium socjologiczne zawodu*, Warszawa, PWN.
- Krawczyk Z. (1980), Teoretyczne orientacje we współczesnej socjologii sportu, *Studia Socjologiczne*, 3.
- Krawczyk Z. [red.] (1997), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna, sport*, Warszawa, IK.
- Krawczyk Z. (2000), *Sport w zmieniającym się społeczeństwie*, Warszawa, AWF.
- Leonard II W.M., Schmitt R. (1987), Sport – Identity as Side Bet – Towards Explaining Commitment from an Interactionist Perspective, *International Review for the Sociology of Sport*, 22(4).
- Lipiec J. [red.] (1994), *Logos i etos polskiego olimpizmu*, Kraków, Fall.
- Lipoński W. (2004), *Rochwist i palant*, Poznań, AWF.
- Luschen G. (1981), Socjologia sportu – rozwój, stan i perspektywy. W: Z. Krawczyk, R. Kaniuk, J. Kosiewicz [red.], *Kulturowe wartości sportu*, Warszawa, AWF.
- Luschen G., Sage G. [red.] (1981), *Handbook of Social Science of Sport*, Champaign, Illinois, Stipes Publishing Company.
- Matwiejew L. [red.] (1984), *Oczerki po teorii fizycznej kultury*, Moskwa, Fizkultura i Sport.
- Merton R.K. (1972), *Social Theory and Social Structure*, Clencoe, Free Press.
- Młodzikowski G. (1979), *Polityka i sport*, Warszawa, SiT.
- Nosal P. (2009), Euro 2008 – koniec spektaklu narodów? W: T. Sahaj [red.], *Pogranicza współczesnego sportu*, Poznań, AWF.
- Nowocień J. [red.] (2007), *Społeczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu*, t. 1, Warszawa, AWF.
- Tyszk A. (1973), Komunikacja symboliczna jako jedna z funkcji sportu. W: Z. Krawczyk [red.], *Sport w społeczeństwie współczesnym*, Warszawa, PWN.
- Sztompka P. (1985), Teoria socjologiczna końca XX wieku. Wstęp do wydania polskiego. W: J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa, PWN.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków, Znak.
- Wohl A. (1979-81), *Socjologia kultury fizycznej. Zarys problematyki*, t. I, II, Warszawa, AWF.
- Żukowski R. (1989), *Zawód i praca trenera*, Warszawa, AWF.

Literatura zalecana

- Kosiewicz J. (2007), Socjologia sportu w Europie – perspektywa historyczna i badawcza. W: J. Kosiewicz [red.], *Społeczne i kulturowe wartości sportu*, Warszawa, AWF.
- Krawczyk Z. (1983), Teoretyczne orientacje we współczesnej socjologii sportu, *Studia Socjologiczne*, 3.
- Luschen G. (1981), Socjologia sportu – rozwój, stan i perspektywy. W: Z. Krawczyk, R. Kaniuk, J. Kosiewicz [red.], *Kulturowe wartości sportu*, Warszawa, AWF.
- Nosal P. (2009), Euro 2008 – koniec spektaklu narodów? W: T. Sahaj [red.], *Pogranicza współczesnego sportu*, Poznań, AWF.
- Sztompka P. (1985), Teoria socjologiczna końca XX wieku. Wstęp do wydania polskiego. W: J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa, PWN.

Pytania

- ✓ Wymień podstawowe typy socjologicznego pojmowania kultury fizycznej.
- ✓ Omów główne warianty socjologii kultury fizycznej: historyczną, analityczną i empiryczną.
- ✓ Jakie orientacje teoretyczno-metodologiczne występują w socjologii kultury fizycznej?
- ✓ Jakie są poznawcze i praktyczne funkcje socjologii kultury fizycznej?
- ✓ Wskaż na socjotechniczne walory socjologii kultury fizycznej.

Rozdział 3.

KULTURA GLOBALNA A KULTURA FIZYCZNA

Naukowa, w tym socjologiczna, refleksja nad kulturą fizyczną jest ściśle uzależniona od stanu zaawansowania nauk o kulturze, a socjologii kultury w szczególności. Warto zatem już na wstępie zauważyć, że kultura należy do tych pojęć w naukach humanistycznych, o których powiada się, że mają długą przeszłość, ale krótką historię. Twierdzenie to zawiera przekonanie, iż pojęcie „kultura” dopiero od końca XIX stulecia poddane zostało rygorom myślenia naukowego.

1. Pojęcie kultury w socjologii i antropologii społecznej

Termin „kultura” pochodzi od łacińskiego wyrazu *cultura* oznaczającego pierwotnie uprawę roli. Z czasem jednak przez to pojęcie zaczęto rozumieć także „uprawę umysłu” i pochodne, a więc ogół wartości, norm i wzorów zachowań, a także wytworów ludzkiej pracy i twórczości stanowiących wspólny dorobek społeczeństwa jako całości.

Od zarania zatem kulturę odróżniano od tej sfery zjawisk, które przynależne są naturze, chociaż – jak się później okazało – podział rzeczywistości na naturalną i kulturową może być dokonany jedynie w abstrakcji. Do tych tradycji nawiązał amerykański etnolog, Edward B. Tylor, który w 1871 r. sformułował, uznaną później za klasyczną, następującą definicję kultury: „Kultura, czyli cywilizacja jest to pojęcie obejmujące wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, obyczaje oraz inne zdolności i przyzwyczajenia zdobyte przez człowieka jako członka społeczeństwa” (Tylor 1896: 15).

Definicja ta stała się pierwowzorem dzisiejszego, tzw. antropologicznego lub globalnego rozumienia kultury. Obejmuje ona uznawane i zinternalizowane wartości, wzory i normy regulujące zachowania indywidualne i zbiorowe. Ponadto zawiera „całokształt zobiektywizowanych elementów dorobku społecznego, wspólnych szeregowi grup i z racji swej obiektywności ustalonych i zdolnych rozszerzać się przestrzennie” (Czarnowski 1956: 20).

Bodaj najbardziej znaną i uznaną w piśmiennictwie polskim jest definicja kultury sformułowana przez Antoninę Kłoskowską. Autorka *Socjologii kultury* nawiązała właśnie do antropologicznych badań nad kulturą, w trakcie których liczni znawcy zagadnienia sformułowali dziesiątki definicji kultury, które Alfred Kroeber i Clyde Kluckhohn (1952) podzielili na: opisowo-wyliczające, historyczne, normatywne, psychologiczne, strukturalistyczne i genetyczne. W jej ujęciu „Kultura jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przy-